

Lénard Sándor

Apám

**Lénard Sándor olasz nyelvű kéziratából¹ fordította:
Vajdovics Zsuzsa**

**Lektorálta:
Zalán Magda**

© Lénard Sándor örökösei

TARTALOM

ELŐSZÓ

I. - A HÁBORÚ ALATT

II - A HÁBORÚ VÉGE

III - FIUME

IV - BÉCS

¹ Lénárd Sándor Dona Emmában, 1972. április 13-án bekövetkezett halála előtt néhány hónappal olaszul diktálta ezt az írást. Érthető tehát, hogy tartalmaz pontatlanságokat és mondszerkesztését erősen befolyásolják az általa beszélt és írott nyelvek. A magyar fordítás néhány helyen kiigazította a halálba induló mondatait.

ELŐSZÓ

A középkori orvosok így mondták a kétségbeesés pillanataiban: még Galenus, az orvosok fejedelme sem menthette meg apját a haláltól.

Egyikünk sem teheti meg.

És ha tollunkkal szeretnénk megőrizni apánkat?

Ráébredünk, hogy egy ismeretlen nyomán járunk. Amikor együtt játszottunk, még kicsik voltunk. Amikor vitatkoztunk vele, még tapasztalatlanok. Amikor túl akartuk őt szárnyalni, erőtleneek.

Tehetetlenek vagyunk a saját halálunknál is kegyetlenebb halállal szemben. Kegyetlenebb - mert megmutatja, hogyan tűnik el egy ember, először a föld színéről, majd az emlékezetből. Az utolsó nap után hosszan sorakoznak a lassanként eltűnő napok, egy élet fényeit árnyék takarja el, az ezer forma, melyből az élet állt, hamuvá válik és homokká.

A halál csak kezdet. A feledés később jön. Az ember élete azokkal együtt tűnik el, akik ismerték őt. Az ősszel lehulló falevelek magukkal viszik a színeket, és ami megmarad, a kopár fa, már nem evilágba való. Mi marad egy életből, ha nincs több tanú?

Ha nem sikerül megoldani egy korszak problémáit, akkor egy idő után nem törődnek velük; egész országok lesznek koldussá elűzött uraikkal együtt, az egyik kor hősei egy másik bohócaivá válnak, egy évad arany érdemrendje a következő évad farsangi mulatságainak lesz kelléke.

„Mais où sont les neiges d'antan?” kérdi a költő. Hová lettek az egykori városok? Változnak az utak, hidak, épületek. Egyes országok nevet változtatnak, mások eltűnnek, a szent határokból már a térkép vörös vonalai sem maradnak meg. Elméletek dőlnek meg, igazságok helyébe új igazságok lépnek. A tegnap dogmái elolvadnak, mint a tavalyi hó.

Senkit sem menthetünk meg a haláltól, sem szeretettel, sem eszmékkel.

„Apám sózott halat árult” még egy Horatius sem tudott ennél többet mondani hőn szeretett atyjáról. A halott átkel a Léthe folyón Kharón ladikjában, nyelve alatt egy apró pénzérmével - de korának minden gazdagsága követi őt a holtak világába.

A halott nyomán kelnek, itt a földön, a nyugalom ellenségei: a legendák! Éppen a legnagyobbak - császárok, királyok, hadvezérek - estek nekik áldozatul.

Soha el nem mesélt anekdotákat, ki nem mondott szavakat, kétes hitelű aforizmákat adnak annak a szájába, aki már nem védekezhetsz. Nagy auktorok költenek halált hozó legendákat... és aztán, így lesz belőlük, míg a világ világ, az, ki királyságát akarta adni egy lóért, az, ki temetni jött Cézárt, nem dicsérni - ha nem történik ennél is rosszabb a századok óta halott néma szereplővel, a nagy Goethe tolla nyomán - és nem nevezik el Götz von Berlichingen-nek... Mit tudhatott valójában ősről az oly gyakran idézett Lapalisse lovag leszármazottja?

A feladat, amelybe belebukott a legnagyobb orvos, a legnagyobb költő - lehetetlen feladat.

De megkísérlni a lehetetlent... talán nem ez a legnagyobb kihívás?

Az élet maga mi más, ha nem kihívások sorozata?

Én is megkísérlem. Fél évszázad távolságából idézek fel néhány évet apám - számomra a világon a legjobb ember -, Lénárd Jenő életéből.

I. - A HÁBORÚ ALATT

Apámat elvitte a háború - az akkor kezdődő háború. A város, ahol jelentkeznie kellett, Osiek volt... legalábbis, ha mai nevén hívjuk. Akkor még Eszék volt a neve. A háború, a háborúk mindent megváltoztatnak. Egy magyar kisvárosból horvát kisváros lesz, a horvátból jugoszláv... csak a Dráva vize folyik tovább, és nem érdekli, hogy miért kelnek át rajta hol a szultán janicsárjai, hol a magyar király huszárai, miért parádéznak a partján hol a németek, hol az oroszok egyenruhái. A hadviselés történetét elmossa a víz.

Eszék a háború kitörésekor (a „kitörés” valójában hazug szó: a háborút miniszterek és generálisok kívánságára robbantják ki) olyannyira békés kis helység volt, hogy apám azonnal odahívta családját is. Kellemes dunai hajóúton jutott el az utazó a Drávaig, ahol már egy másik hajó várta. Apám 38 éves volt és a filozófia doktora. A katonai hatóságok - legalábbis a háború elején - túl öregnek tartották őt ahhoz, hogy része lehessen abban a dicsőségben, amit puskával-szuronnal a kézben, rohanva szokás kivívni.

A Dr. cím ráadásul tanárt jelentett. Így lett apám - mivel jól beszélte a császár nyelvét, a németet is - tanár egy tisztképző tanfolyamon: a „szolgálati szabályzatot”, Mars Bibliáját tanította, és a tábori ágyúk használatát. Az ágyú - a szent szabályzat szerint - „ultima ratio regis”, és a király, ez esetben császár, a háborúba való belépését szinte pápai gesztussal jelentette be: „Ich habe alles reiflich überlegt”... (Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.)

Így nem sokat láttunk a háborúból, mely - ezt szentül hittük - sohasem érhet a közelünkbe. Ha puskás tiszteket láttunk, biztosak lehettünk abban, hogy vadkacsavadászatra indulnak a folyóparti erdőbe. A legfontosabb esemény a császár uralkodásának évfordulója volt, uralkodói jószándékáért mondott ünnepi misével... olyan sok egyenruha, kitüntetés és aranyszalag felvonultatásával, hogy még a fiúcskák sem kételkedtek a végső győzelemben. Egyszer még a modern háború legfélelmetesebb eszközét is megnéztük: egy repülőgépet! A kis farepülő a kékruhás tisztek és fehérruhás feleségeik feje fölé emelkedett és eltűnt az ádáz ellenség irányában. Már senki sem kételkedett abban, hogy a háború kimenetele egy pillanat alatt el fog dőlni.

Apám minden reggel korán kivonult tanítványaival és egy kis modellágyúval, a trombitás indulót fűjt. Biztos voltam abban, hogy az Osztrák-Magyar Birodalom a trombitajelekben is felülmúlja minden ellenségét. Még ma is mély meggyőződése, hogy ha pusztán a zenén múlik, a győzelem a miénk lett volna: minden kürtjelet, a „zupá”-tól a „tüzelj!”-ig a nagy Joseph Haydn szerzett! Olyan fülbemászóak voltak, hogy nemcsak a katonák, hanem a lovak is tudták, mikor kell megállniuk, mikor elindulniuk. Érdemes megemlíteni, hogy a háború után Ausztria és Magyarország mindent, ami közös volt, elosztott, minden megyét, minden jelzőt - de a kettéválasztott hadseregek továbbra is megtartották Haydn zenéjét.

Anyám ápolónő volt a kórházban. Hamarosan ő látta a legtisztábban a háborút.

A kórház a hozzánemértés és az előrelátásra való képtelenség szigete volt. Egy alak, aki a kevésbé dicsőséges időkben szülésként működött, és nagy ritkán megkockáztatott egy-egy nőgyógyászati műtétet, most, nem ritkán életében először, olyan szerveket operált, amelyekhez még sosem nyúlt. A vatta- és kötéstartalék az első csata után kifogyott, hiszen a hadvezetés biztos volt abban, hogy ez az első csata lesz egyben az utolsó ütközet is. A kórházi csaták győztese a genny volt, túlerőben minden csatatéren... Ha messze tőlünk a farepülőgép volt a győzelem, a közelünkben a genny már győzött. Lehet, hogy a hadvezetés mégsem látott mindent előre.

A kaszárnya építése és használata is nélkülözte az előrelátást.

Egy napon apám, munkája végeztével, kilépett első emeleti irodájából. Hangos, robbanásszerű zajt hallott. Újból benyitott az irodába: a második és a harmadik emeleti bútorokat a leomlott mennyezetig érő kukoricahegy borította be. De nem a gaz ellenség lőtte szét az épületet.

A kaszárnya parancsnoksága elrendelte, hogy a kukoricát, melyet egy lovasosztagtól vásároltak meg, biztonságos helyen, a padláson raktározzák el. A kukoricahegy elég nagy volt ahhoz, hogy a mennyezet beomlásakor a bútorokkal együtt egy filozófiadoktort is maga alá temessen.

Ez volt az első életveszély, melyet apám túlélt a halálnak ebben a forгатagában, mely az országok dicső hadjárataival kezdődött 1914-ben.

‘Túlélni’ - ez lett, és még hosszú ideig ez is maradt az emberek legfontosabb tevékenysége. Nem sokkal később a hadvezetés is áttért erre a dicstelen, ám szükséges tevékenységre: a szerbek döntő győzelmeket arattak. A tisztek családjainak azonnal el kellett hagyniuk a várost. Nem kényelmes dunai hajókon, hanem nyomorúságos, menekültektől zsúfolt, puskalövések lyuggatta vagonokkal futó vonaton. Egy álmatlan éjszaka után viszontláttuk Budapestet, a békésen alvó, győzelmet álmódó várost. Mi, az apámtól meghatározatlan időre elválasztott menekültek, abban a percben többet tudtunk, mint az egész város!

Tirol messze van Eszéktől. De a háború, lassanként és egyre inkább, beláthatatlan káosszá változott. A magyarok, akik az első ütközetnél csónakokkal keltek át a Dunán... sejtették-e, hogy ugyanez a háború az óceánon flottáival és seregeivel átkelő amerikaiakkal fog végződni? És hogy eközben, messze Magyarországtól, kitör majd egy olasz-osztrák háború, melyben a magyar csapatoknak is részt kell venniük?

Apám egy szép napon egy erődtűzer-ütegben találta magát. (Festungsartillerie). Az erőd hiányzott, mert az Alpokban nincsenek erődök. Ott minden hegy erőd. Állása egy hegy közelében volt... jobban mondva egy helyen, ahol ma egy nem különösen híres, csak néhány turista által ismert hegy áll... de akkor még győzelmek és vereségek jelképe volt: a Col di Lana.

Az osztrákok elfoglalták és védték a csúcsot. Az olaszok elhatározták, hogy meghódítják.

Már a középkori harcok során felfedezték, hogy egy íjászok védte hegycsúcsot nem lehet a hegyoldalon felkapaszkodó lovassággal bevenni. A franciák Crécynél tanulták meg a leckét, a modern idők tisztjei megtanulhatták a katonai akadémiákon. Volt még egy megoldás: alagutat ásni a csúcs alatt, elhelyezni a vájatokban az összes fellelhető dinamitot - és felrobbantani. Verne Gyula könyveiben, a fiatalok és a generálisok kedvelt olvasmányában, szép illusztrációk találhatók egész hegyek felrobbantásáról.

A generálisok álmodozók. Az osztrák generálisok kellemes római sétákról képzelődtek, miközben bombázták, támadták és átlépték az Isonzót, a Tagliamentót, a Piavét, az Adigét, a Pót... azt hitték, hogy szép lassan, könnyedén eljutnak Rómáig. És akkor az olaszok majd feladják. Az olasz generálisok, a Col di Lana-n, egy cseppet sem kevésbé zseniális szisztémával kísérleteztek: úgy tervezték, alagutakat ásnak a hegyekbe és a levegőbe röpitik őket, egyiket a másik után, játszva elérik Bécset - és akkor majd Ferenc Jóska feladja.

Az osztrákok azonban tudták, mi vár rájuk. Ha a fülüket a sziklákra tapasztották, hallhatták, hogyan készülnek a tűzhányók. Ütegekkel vették körül Col di Lana-t és a lehető legkisebbre csökkentették az új Vezúv rohamát állni hivatott csapatok létszámát. A nyílást pedig tűz alá vették, hogy senki se férhessen hozzá.

A robbanást mélységes csend előzte meg a halálra ítélt hegy belsejében. A pokol pontosan érkezett. A hegycsúcs felrobbant. Kilométernyi távolságra repültek a kiszakadó kődarabok, egészen apám ütegéig. Ő maga nem sérült meg. A Col di Lana nem bántotta.

Sőt, a robbanás és az ágyúzás után mindkét fél lecsillapodott. Az olaszok azért, mert az egyetemes történelem legnagyobb kráterét robbantották, az osztrákok azért, mert addig ágyúzták a lyukat, amíg éppoly hasznavehetetlenné tették, mint amilyen hegycsúcs korábban volt. Mindkét fél valahogyan megértette, hogy a magas hegyvidék nem a legalkalmasabb helyszín egy nagy, modern háborúra.

Az olaszok később visszavonták a bécsi bevonulásra szánt ágyúikat, hogy megakadályozhassák a római bevonulást. Apám ütege bemasírozhatott Cortina d'Ampezzóba. Apám, pár fáradt ágyúja élén, diadalmenetben fitogtathatta győzelmét. Szerény kis diadal volt, békeszerető családapához illő, akit ekkor már kapitánynak tituláltak. Cortina szegény kis hegyi falu volt, nagy szállodák, éttermek, gazdag turisták és síelők nélkül. Az egyetlen jelentős üzem egy lakatosmester műhelye volt, aki, talán, mert patkolandó lovakat nem talált, kígyókat kovácsolt a felesleges vasrudakból. A „kígyók kovácsa” még vörös szemeket is készített hozzájuk és minden méretben árulta őket. Apám, amint kibújt a győztes mulékony szerepéből, ártalmatlan turistává változott, és megvásárolta a „cortinai kobra” egy szerényebb példányát. A csendes kis állat lakásunk díszé volt, míg színre nem lépett egy nála sokkal mérgesebb kígyó - a második világháború - és akkor már nem volt lakásunk.

Logikával lehet történeteket szőni, de emberi sorsokat nem. Főleg a háborúban nem. Végül is egy magyar filozófusnak nem kellene az osztrák Alpokba kerülnie és arra várnia, hogy néhány olasz - amint jól tudjuk, csupa békés természetű ember -, felrobbantson egy hegycsúcsot, csak azért, hogy a táj képét megváltoztassa.

Miféle törvény készíthet valakit arra, hogy felkeressen egy kígyókészítő kovácsmestert és nála maradjon?

A logikátlan és előreláthatatlan események újabb sorozata Törökországba vezette apámat. Törökország, ha valaki már elfelejtette volna, akkoriban szövetségesünk volt. Az ilyesmiről könnyű megfeledkezni. Versaillesban még a győztes San Marino és a vesztes Törökország között is elfelejtettek békét kötni. A háború még húsz éven át folytatódott(!), amíg valaki észre nem vette.

Egy magyar miniszter, aki iskolatársa volt apámnak és Róbert bátyjának, találkozott ez utóbbival és megkérdezte tőle, hogy apám, aki nyelvészként is híres volt, beszél-e törökül. A jó Róbert részletesen megírta neki: „Rajta, azonnal kezdj el törökül tanulni. A magyar kor-mánynak szüksége van valakire, aki tud franciául és törökül. Neked nem sok hiányzik hozzá. Expedíciót akarnak szervezni Kisázsia-ba. A győzelem után szükségünk lesz arra, hogy jól ismerjük szövetségesünket.”

Szerencsére - a szerencse ezerarcú - apám nyaktáji furunkulust kapott, egy kellemetlen és akkoriban nehezen gyógyítható betegséget. És, szerencsére (micsoda makacs istennő!) a brünecki katonai kórház parancsnoka egy magyar orvos volt, aki azon búsult, hogy mindig csak németül kell beszélnie és nincs magyar társasága.

A kezelés hosszadalmas volt. Ez idő alatt apám keményen dolgozott, a pár ágyúból álló üteg parancsnoka visszavedlett a szenvedélyes nyelvészé. Megszerezte utolsó hadjáratának fegyvereit: ezer török szót.

Amikor megérkezett a parancs, bátran indult Konstantinápolyba.

Konstantinápoly, a Szultán városa, akkor még kellemesen középkori város volt. A törököket nem zavarta a háború. Kétségtelen, hogy nagy előnnyel rendelkeztek az Osztrák-Magyar Birodalommal és Németországgal szemben: elveszítették az elmúlt kétszáz év minden háborúját, túléltek Görögország, Líbia, Egyiptom és a Balkán nagy részének elvesztését - így aztán már ismerték azt a nagy igazságot, amelyet mi akkor tanulgattunk. Nem törték a fejüket azon a magyarok számára oly kínzó rejtélyen, hogy miért léptek be a háborúba. Hadseregük leghatalmasabb pasája, Goltz pasa, porosz tiszt volt - ő talán tudta, miért. A törökök csak azt tudták a háborúkról, hogy azé lesz a győzelem, akit Allah kijelöl. Ebben valóban tökéletesen igazuk volt.

Barátságuk a magyarokkal felhőtlen volt. 400 év szüntelen küzdelmei után nem is lehetne másra számítani. 400 év hasztalan háborúskodása őszinte megértést eredményezett a két nép között.

Allah gondoskodása már összegyűjtött néhány békeszerető magyart a szép városban - ott volt Zsinka professzor, aki ötörökül is tudott olvasni; Szécheny pasa, aki harminc évvel azelőtt érkezett a tűzoltóság parancsnokaként és az évek során túl terebélyes lett ahhoz, hogy visszautazhasson. Az igazhitű arab kereskedők, Allah és annak földi helytartója, a Szultán hűséges fiai, megtalálták a módját, hogyan láthatják el a várost a lelkek derűjéhez szükséges mennyiségű kávéval. A rangos török tisztviselők tudtak annyit franciául, hogy a sajgó nyakkal biflázott török szavak minden tárgyaláshoz elegendőnek bizonyultak. Csakhamar apám elindíthatta az expedíciót.

Minden kalandregény-olvasó tud néhány dolgot az expedíciókról: az Északi Sarkra indulók kutyákat vásárolnak, az Afrikába készülők csomaghordó négereket, egyéb helyekre lovak kellenek. Minthogy Törökország egyéb hely volt, apám lovakat vett Konstantinápolyban, és az expedíció nekivágott az ismeretlen földnek, olyan tájakon keresztül, melyek nem tűntek sem barátságosnak, sem ellenségesnek, hanem, mint egy középkori ország, a mi századunkon kívülinek. Levelet úgy lehetett küldeni, hogy vissza kellett szalasztani egy lovast Konstantinápolyba és várni a visszatértét.

Az expedíció résztvevői kedves emberek voltak. Csak egy, magát tatárnak mondó, azaz mongol etnológussal akadt kisebb kellemetlenségük. „A mongol tiszta, mint az arany” - hangoztatta, és hozzátette: „és az arany nem fürdik”.

Külön sátorban kellett elhelyezni.

Egyetlen válságos esemény történt az út során: apám váratlanul vérhast kapott. Az „igazi” vérhast, mely a háború alatt teljes hadosztályokat semmisített meg Oroszországban és a Balkánon. Hatásos gyógyszereket még nem találtak fel, és az elsősegély-dobozban, melyet az expedíció magával hozott, a bélműködési zavarok elleni egyetlen orvosság a katonaeorvosok szent ricinusolaja volt.

Amikor apám, meztelenül fekvé sátrában, eszméletét vesztette, társai elhatározták, hogy még egy kétségbeesett kísérletet tesznek. Úgy, ahogy volt, belecsavarták egy pokrócba és elvitték a legközelebbi faluba, annak reményében, hogy ott talán találjanak egy orvost vagy patikust.

„Maguk szerencsés emberek - mondta egy tekintélyes helyi paraszt -, saját orvosunk, patikusunk ugyan nincs, de ma piacnap van, és jön egy. A betegek már a piactéren vannak”.

Valóban, a tér egy sarkában, melyet még nem foglaltak el az eladó dinnyék és szamarak, már jó néhány beteg várakozott, némelyük éppen olyan állapotban, mint a katonai expedíció e pillanatban kevéssé méltóságteljes parancsnoka, akit társai takaróstul a földre fektettek. Ő

maga minderről nem vett tudomást, és csak négy társa elbeszélése alapján számolhatott be később a történetekről. Jött az orvos (vagy sarlatán? dervis?). Azonnal felállította a diagnózist. Zsebében volt az orvosság, és rögtön be is adta a betegnek: sorban a hasba 24 injekciót, övszerűen a köldök vonalán. Természetesen a katonákból, parasztokból, betegekben és szamarakból álló közönség szeme láttára.

Majd benyújtotta a számlát és így szólt: „Rendben, túl van az életveszélyen! Csabuk, indulás haza!”.

Másnap apám vidáman szürcsölte teáját. Az orvosság használt.

Mit higgyünk? Lehetséges, hogy a dervisnek volt egy vérhas elleni csodaszere? Egy titkos antibiotikuma? Vagy, hogy nem adott semmiféle injekciót, hanem kínai akupunktúrával kezelte a beteget? Lehet, hogy kínai vagy mongol dervis volt? Ez titok marad. De apám sosem vonta kétségbe azt, hogy éppen ezen a titokzatos emberen múlt hazatérése.

Az eszéki kaszárnya beomlott mennyezete, a Col di Lana ágyúlövései, vérhas egy török piacon... A Halál háromszor járt a közelében. És továbblépett. Még nem érkezett el az ő órája. Még hazatérhetett, még éveket tölthetett családjá körében - néhány, fájdalmasan kevés évet.

Megkísérlem elmondani ennek az oly rövid, oly nehéz korszaknak, apám visszatérésének és utolsó, könyörtelen éveinek történetét.

II - A HÁBORÚ VÉGE

Apám azok közé tartozott, akik utolsóként szereztek tudomást az Osztrák-Magyar Birodalom vereségéről. Expedíciója rádió nélkül haladt át Kisászián, kietlen tájakon keresztül, megőrizve legédesebb illúzióit a békés törökök között, akik még azt sem tudták, hogy valahol a világban háború folyik. Az angolok végső vereséget mértek Palesztinában a török haderőkre. Az arabok, a szultán leghívebb alattvalói, független nemzetek polgárai lettek, melyeket szintén az angolok hoztak létre, kiknek csak zavaros fogalmaik voltak a mohamedánokról és a kőolajról. Apám minden biztonnyal folytatta volna útját, ha a konstantinápolyi magyar követség egy tisztviselőjének eszébe nem jut parancsot küldeni, talán egy lovas hírnök útján, melyben értesítette a bolyongó magyarokat, hogy nyugodtan visszafordulhatnak, mert a háborút elvesztették, Németország letette a fegyvert, a császár elmenekült és új korszak kezdődött. Apám azon kevesek közé tartozott, akik felfogták a visszahívó parancs valódi jelentését. Sokáig sírt - mesélte később.

Talán azon kevesek közé tartozott, akik megértették, hogy a háború elvesztése még nem jelentette a béke elnyerését. Valójában a zavargások korát jelentette, mely, hiú remények közepette, egyre határozottabban újabb és borzalmasabb háborúk felé mutatott. Pillanatnyilag nem volt mit tenni, lassan visszafordultak az emberekkel, lovaikkal, öszvéreikkel Konstantinápoly felé, ahová már megérkezett, az övéknél jobb felszereléssel, az amerikai és francia flotta. Az a tény, hogy a háborúnak vége, mit sem változtatott a katonai mentalitáson, így a győztes katonai hatóságok első dolga az volt, hogy az osztrák-magyar tiszteket, illetve az ellenséges nemzetek polgárait a háború során századunk jelképévé vált drótsövény mögé zárják.

Drótsövény mögött ülni és török könyveket olvasni nem lett volna a világ legrosszabb dolga, még a Márvány-tenger ázsiai partján sem. Az öröknek sem volt ellenvetése, ha a meggyőződésük szerint fegyvertelen és ártalmatlan őrizettek egyike elsétált a közeli nagy, romantikus temetőbe. De ezzel kimerültek a kedvezmények. Lehetetlen volt levelet írni haza, mert a balkáni posta lett a háború egyik legelső áldozata. Híreket kapni Közép-Európából szinte reménytelen vállalkozásnak számított. A szultán a császárok sorsára jutott, az új kormányzók elkergették, a Boszporusz partján a káosz talán kevésbé tragikus, ám éppoly teljes volt, mint Közép-Európában. A győztes, ezért a bécsi és budapesti eseményeket közömbösen szemlélő angoloknál akadt nagy ritkán egy angliai kiadású napilap. Egyes újságokban a háború zavartalanul folytatódott, a németek a sosem látott, előrenyomuló tankok elől kivonultak Franciaországból.

Apám megtanulta azt, amit nem sokkal azután sok európainak meg kellett tanulnia: hogy könnyen bekerül az ember a drótsövény mögé, ám sokkal nehezebb kikerülni onnan. Kinek kellett volna kiadnia a parancsot, mely hazaereszti a magyarokat Kisásziából? Kinek kellett volna törődni, Törökországban, egy szétvert hadsereg nyomorúságos maradékával? Nem napok, de hetek és hónapok teltek el úgy, hogy a foglyoknak fogalma sem volt, miképp juthatnának el Törökországból Közép-Európába. Még akkor sem oldódott volna meg helyzetük, ha az angolok, humánus és értelmes ötlettől vezérelve, kidobták volna az egész társaságot, menjenek, amerre látnak. A világon senkinek nem volt fogalma, hogyan lehetne átjutni a megosztott Balkánon: a francia megszállás alatt levő Bulgárián, a szinte teljesen lerombolt, de magát győztesnek érző Szerbián, a németek által legyőzött, és most a magyarokon bosszút állni kész Románián, Görögországon, mely ellenségesen tekintett bármire, ami a

török oldalról jött... Egy lovat szerezni és átvágni Európának azon a részén, ahol a háború egy tucat országban helyi harcokkal folytatódott - reménytelen terv volt.

Mi, otthon, vártunk, megzavarodva és kétségbeesve. Magyarországon Károlyi gróf mérsékelt kormányát felváltotta a kommunistáké. Voltak olyan percek, amikor anyám nagyobb biztonságban tudta férjét valahol a Fekete-tenger partján, mint a budapesti Operaház környékén egy polgári házban. De annyit tudok, hogy - mivel semmi esélye sem volt annak, hogy híreket kapjon -, aggodalomtól és kétségbeeséstől hajtva, elment egy napon egy jósnőhöz, akinek az információi akkoriban nem voltak kevésbé megbízhatóak, mint az új rendszer napilapjaiban terjesztett hírek. A jósnő valószínűtlen választ adott: „Legyen nyugodt, a férje hajón van, a tengeren érkezik!” - ez a válasz nem érdemelt sok hitelt, hiszen a hadifoglyok gyalog tértek vissza a világ minden tájáról - ám igaznak bizonyult.

Hogy megtudjam, miként ért véget apám fogsága, fel kellett ütnöm a Magyar Életrajzi Lexikont, melyben apám a buddhizmus egyetlen magyar kutatójaként és e témájú könyvek szerzőjeként szerepel. A nálam okosabb mű szerint - talán, mert egyik szerzője az expedíció egyetlen még élő, több mint nyolcvan éves résztvevője - apám találkozott egy angol püspökkel, aki megszánta a szerencsétlenül jártakat és engedélyt szerzett számukra, mellyel elhagyhatták az országot. Hihetőnek tűnik, mert emlékszem, apámnak különleges tehetsége volt arra, hogy meggyőzze az embereket és megértesse velük helyzetét.

A Konstantinápolyból induló hajó nem volt luxusjármű. Talán olasz hajó volt, mely a törököknél töltött évek után egy adriai kikötő felé vette útját. A kapitány rendelkezésére álló egyetlen információ ez volt: a görög tengeren áthajózva az Adria bejáratánál aknamezők vannak. A jó szerencsén múlt, hogy elkerülték őket. Apám, elővigyázatból, a fedélzeten aludt, úgy gondolta, hogy robbanás esetén biztosabb úszni, mint elsüllyedni. Mint Odüsszeusz, aki az árbochoz köttette magát, hogy megmeneküljön a szirénektől, mellkasára kötött egy szíjat és az árbochoz erősítette. Nem tudom, végül hol kötött ki a hajó. Valószínűleg egy olyan helyen, ahol apám meg tudta értetni magát olaszul és angolul, és a festői hajót vonatra cserélte, mely amerikai élelmiszert szállított a szegény magyar gyerekek számára. Apám éjjel érkezett meg - életem egyik legemlékezetesebb éjjelén, felismerhetetlenül, hosszú szakállal, koffer nélkül, zsebében két ezüst tojástartóval - ez volt a hadizsákmány, ajándék a gyerekeknek.

Ha mi nehezen ismertünk rá, bizonyára ő is nehezen ismert a boldog békeidők városára, az 1919 előtti Budapestre. Egy boldog várost hagyott ott, mondhatni egy túlzottan boldog várost. Ahol csak néhány töpörödött öregasszony emlékezett háborúra (és ez a háború egyetlen ütközetből állt Ausztria és Poroszország között!). A háborút kitörésekor mindenki farsangi mulatságnak, vidám nyári hadgyakorlatnak képzelte, mely alkalmat ad a tiszteknek, hogy felvegyék díszuniformisukat és fehér kesztyűiket. A győzelem biztos volt, hiszen minden iskolakönyvben az állt, hogy a pirosnadrágos magyar huszár a világ legjobb katonája. Az újságok nem hagytak kétségeket afelől, hogy a cseppnyi Szerbiát négy hét alatt legyőzik. Még én is emlékszem a magyar zászlóval rohanó fiatalok csapataira. Máig sem értem, miért ölelkeztek össze az utcán az ismeretlenek, és miért fejezték ki egymásnak jókívánságaikat a nagy esemény örömeire. A magyarok, akik általában nem lelkesedtek a német nyelv iránt, két nap alatt megtanulták a „Die Wacht am Rhein”-t énekelni és nagyszabású ünnepség keretében átkeresztelték az egyik főutat „Vilmos császár útja”-ra - az út, a magyarok politikai járatlanságának szimbólumaként, még akkor is megtartotta ezt a nevet, amikor a császár már régen fát fűrészelt egy holland kertész lak udvarán. Ferenc József császár biztosította alattvalóit arról, hogy mindent meggondolt és megfontolt, és ingyen, bár idő előtt osztogatott fényképei a végső győzelemért imádkozva ábrázolták.

Talán anyám volt az első, aki kételkedni kezdett, ha nem is a császár bölcsességében, de a felső hadvezetés hozzáértésében. Felfedezte, hogy a Budapesten jelentkező, behívott parasztnak azt parancsolták, hogy 48 órára való élelmet hozzanak magukkal - és ezután nyolc napig kellett várniuk a hadsereg első levesére. A katonai ügyekbe beavatkozva anyám hatalmas lábosokban kolbászos levest főzött, a katonák pedig sorba álltak csajkájukkal a sárga léért és alázatosan mondtak köszönetet anyám hazafias tetteért. Apám, még mielőtt behívták volna jelentkezett, kopott, tartalékos hadnagyi egyenruhájában. Ám azonnal nézeteltérése támadt az őt körülvevő sok háborúszakértővel, akik a háború tartamát legfeljebb négy vagy hat hétre becsülték. Mivel ő több évig élt Angliában, úgy gondolta, hogy az angolok be fognak avatkozni: ezzel a véleményével nagy derűtséget keltett. Még azt is ki merészelte jelenteni, hogy a háború talán másfél évig is eltarthat - ezek után már senki sem vette őt komolyan.

A vidámság és a városon átvonuló katonai zenekarok ideje már a kommunista kormány előtt lejárt. Jobb híján így nevezem ezt a kormányt, mert nem találok megfelelőbb kifejezést egy egész országot igazgató, egyben kizsákmányoló és megfélemlítő rendszerre. Apám hazatérésekor mindebből már nem sok maradt, a rendszer széthullása már megkezdődött. De még annyi ideje hátravolt, hogy az elmúlt hónapokban történelekről apámnak is lehessen valami fogalma. Idemácsolok egy mondatot anyám naplójából: „Hazatérésekor férjem kitűnő dolognak tartotta a kommunizmust. Két nap múlva már ő is tudta, hogy mindnyájan rablók és banditák áldozatai vagyunk”.

Semmi a világon nem olyan nehéz, mint kijelenteni egy történelmi igazságot vagy véleményt mondani a kormányról, melyről apám olyan hirtelen ítélkezett. A mai történelemkönyveket olvasva, a magyar Tanácsköztársaság dicsőséges, idealista vállalkozás volt. A Horthy kormányzó (ki-ki nevezze, ahogy akarja: „régens”, sőt „alkirály”) korabeli könyvek, újságok még véletlenül sem ejtettek egy jó szót erről az időszakról, melyet „a közjog bitorlói által elkövetett szégyenletes vállalkozás”-nak tituláltak. A sztálini idők kommunista kormányának vezetője, Rákosi úr, aki a tanácsköztársaság népbiztosa is volt, bölcsen hallgatott, és egyetlen szót sem mondott ki vagy írt le erről a történelmi négy hónapról. Megpróbálom hát az ellentétes véleményeket összegezni, és saját szerény gondolataimat hozzáfűzni.

A tanácsköztársaság mai védelmezőinek abban igazuk van, hogy a monarchiabeli Magyarország nem ismerte a szocializmus legkezdetlegesebb elveit sem. Megragadt egy középkori, feudális rendszerben, melyben a föld mintegy 10.000 nemesi család és az egyház tulajdonában volt, miközben 3 millió parasztnak nem volt se földje, se háza, sem egy második öltő ruhája. A parasztnak többsége cseppnyi földjét művelte, életmódja kezdetleges volt, egészségügyi körülményei leírhatatlanok. Az iparban ismeretlen volt a munkások fizetett szabadsága, nyugdíja, balesetbiztosítása. A szülő nőknek és a csecsemőknek nem járt ellátás. A bátoratlan szocialista megmozdulásokat, az aratósztrájkokat a puskalövések azonnal elhallgattatták. Érthető, ha a kommunista kormány már az első napon sok javítanivalót talált.

Ám bírálói rámutatnak, hogy az összes gyárnak és banknak a nép nevében való elkobzása gyorsan felborította a háborúban már amúgy is tönkrement gazdaságot. A szinte véletlenül hatalomra jutott kommunisták úgy kormányoztak, mint győztes hatalom egy megszállt országot. Úgy tűnt, hogy az új kormány legfontosabb tennivalója május elsejének nagyszabású megünneplése. E célból a kormány eladta Ausztriának az országban még fellelhető marhaállományt, cserébe pedig papírszálakból készült vörös szövetet hozatott be, mellyel feldíszította Budapest összes fő útját, amerre csak a munkások ünnepi felvonulása elhaladt. És rettenetes büntetést helyezett kilátásba mindazon munkások számára, akiknek a nagy napon más dolguk akadna. A legfontosabb iparcikkek az országban mindeddig ismeretlen urak: Marx, Lenin, Engels és Trockij gipszszobrai lettek. A változatos fenyegetésekkel megfélemlített parasztnak

semmi egyebet nem szállítottak a városba, csak tököket, ezt is csak azért, mert nem tudták mire használni - a disznókat mind elvitték, a háború végén is, és a kommunizmus kezdetén is. A tanácsöldségnek is nevezett, íztelen tök volt az egyetlen ennivaló, ami akkoriban a háborúból hazatérőket fogadta. A népbiztosok számtalan csoportja hihetetlen mennyiségű törvényt hozott, ezzel napról napra növelve a zűrzavart.

Hazafias, ám már akkor kétségbeesett gesztussal a kormány úgy határozott, hogy visszautasítja a francia-angol-amerikai döntést és visszaszerzi a csehszlovákok és románok által elfoglalt területeket. Bármilyen hazafias volt is ez a döntés, csak igen kevés hazatérő katona mutatkozott hajlandónak arra, hogy otthagya a tököket, vállára vegye a puskát. Aki ellenállt, azt azonnal kötélrevaló ellenforradalmárnak kiáltották ki, és minden falról ijesztő plakát harsogta: „Sötétben bujkáló ellenforradalmár, reszkess!”. Egy „Lenin-fiúk” nevű rablóbanda, akik állítólag magyar tengerészek voltak (bár az osztrák-magyar flottához való tartozásuk igen kétséges), olyan gaztetteket vitt végbe, melyekről ma a rendszer legmeggyőződésebb védelmezője sem mer beszélni.

Ha hősiességnek ható kísérletet teszünk egy tárgyilagos leírásra, azt mondhatjuk: ez a kormány idealistákból és rablókból állt.

A javukra szól az, hogy bár nem ismerték a társadalmi problémák megoldását, de legalább tudtak a problémák létezéséről, ezzel szemben a következő kormány még erről sem vett tudomást. Fel kell mentenünk őket az alól a vád alól is, hogy erőszakkal kerültek hatalomra. Az őket megelőző kormány utolsó miniszterelnöke, Károlyi Mihály gróf már nem hitt abban, hogy a romokban heverő országot kormányozni lehet. Hatalmas birtoka nagy részét szétosztotta, ám ez édeskeves volt a kisemmizett parasztoknak. Viszont még sok is volt a többi nagybirtokosnak, így elhatározták, hogy hazaárulás vádjával megbuktatják. A közvélemény a Szövetségesek barátjának tartotta, de ő tudta, hogy tehetetlen a versailles-i konferencia határozatával szemben. Amikor látta, hogy az ország északi része elkerülhetetlenül Csehszlovákiáé, a déli pedig Jugoszláviáé lesz, lemondott a kormányról és annak ajánlotta fel, akinek csak kellett. A kommunistáknak kellett.

A kommunisták olyan tapasztalat birtokában voltak, melyet a magyar nép teljességgel nélkülözött: megtapasztalták, milyen Oroszországban élni. A párt legjelentősebb tagjai hadifogolyként éveket töltöttek Oroszországban a cári táborokba zárva. Az orosz kormány bukása után készséggel csatlakoztak a felszabadítókhoz, ez esetben Lenin és Trockij csapataihoz. Az orosz népre zúdított rengeteg könyvet elolvasták. Ismerték az oroszok elképzeléseit a magyar helyzethez sokban hasonlító mezőgazdasági problémákról. Az egyetlen dolog, amiről nem volt tudomásuk, ez volt: hogyan jutott hatalomra a kommunizmus Oroszországban.

A történelmi igazságok lassan hatolnak be a köztudatba, így sem 1919 kommunistái, sem Horthy és történészei (ő maga gyakorlatilag analfabéta volt!), sem a mai kommunisták, Lenin lelkes csodálói, nem mesélték el soha ezt az egyszerű, ám igaz történetet. Érdemes fel-eleveníteni.

Ludendorffnak a háború megnyerésére eszékabált számos, ám balsikerű terve között akadt egy eredményes is: összegyűjteni a fantaszta forradalmárokat, varázslókat, felforgatókat (hogy a már klasszikussá vált kifejezéssel éljünk!), megfizetni és jöltartani őket, majd elküldeni Oroszországba az egész felhergelt társaságot, hogy ott felborítsa a rendet és olyan felfordulást rendezzen, amelyet még nem látott a világ. A háború kirobbanása óta se szeri, se száma nem volt Európában az olyan oroszoknak, akiknek fantasztikus ideáik voltak a világ, az emberiség, de legalábbis Oroszország, Isten szent földje megmentésére. Meg kellett keresni a legnevetesebbeket, a dühöngő eszelősöket és a szenvedélyes gyilkosokat, és összehozni egy bandát,

amely egy olyan korban, melyben még nem találták föl az atombombát, minden emberi találmánynál hatásosabban hoz forrongásba egy országot az eljövendő száz évre. Ez a társaság, melynek Uljanov úr is tagja volt, az orosz fronton folyó harcok idejére Svájcban húzta meg magát. Mások békésen éledgeltek, német ügynöknek adták ki magukat és Bécs kávéházaiban sakkozgattak. Ezek közé tartozott Bronstejn úr, Czernin, az osztrák külügyminiszter legkedvesebb sakkipartnere. Amikor az oroszok megcsinálták a forradalmat, és Kerenszkij lett a miniszterelnök, azaz Oroszország ura, a társaság léte hirtelen veszélybe került. Mi legyen egy csapat eszelőssel, ha a forradalom már elkezdődött?

Ludendorff veszélyes vádtól tartott: a német kormány szemére hányhatta, hogy több millió arany márkát költött egy-kétszáz semmittevőre. Olyasféle helyzet volt ez, mint az amerikai kormányé, mely milliárdokat költött az atombombára, ám csak akkor jutott hozzá, amikor már megnyerték a háborút. Ludendorff ugyanúgy határozott, mint, jóval utána, az Egyesült Államok elnöke: a forradalmárokat vonatra pakolta, lezáratta az ajtókat, nehogy egyikük-másikuk német területen kiszökhessen, és elindította a vonatot Oroszországba, mely azt hitte, hogy nem kell többet háborúskodnia. Mint Pandora szelencéjéből az ajándékok, úgy bukkant elő a vagonból Leninként Uljanov meg Trockijként Bronstejn, és munkához láttak. Új, hallatlan méreteket öltő forradalom híre terjedt el Európában, mely elsöpörte Kerenszkijt, a parlamentjét és demokráciáját. Egyedül Czernin, a miniszter, nem hitt el egy szót sem az egészből, övé a híressé vált mondás: „Revolution in Russland? Wer soll in Russland Revolution machen? Der Herr Bronstein aus den Café Central?” (Forradalom Oroszországban? De hát ki csinálna forradalmat Oroszországban? Bronstejn úr a Café Centralból?)

Amikor a hű kommunisták átvették a kormányt, nem sikerült Magyarországon is elterjeszteniük azt a forradalmi lázat, mely oly váratlanul érte az osztrák minisztert. Úgy vélték, a kommunizmus erőteljes népi mozgalom, mely új Evangéliumként egyszeriben fel fogja lelkesíteni a népet. És amikor Magyarországon egyre kevesebben hitték el, hogy a kommunizmus megoldhatná a vesztes ország gondjait, kezdetét vette az egyre elkeseredettebb rendőri elnyomás, és amikor a szerencsétlen kommunista csapatokat levertek az új győztesek, a románok és csehszlovákok, a magyar kommunista kormány szó szerint darabokra hullott. A népbiztosok menekültek, ki Ausztriába, ki Oroszországba, s még elvtársaikat sem értesítették hirtelen utazásuk céljáról. Mindazt magukkal vitték, amit csak az, aki szökik, magával vihet. Amikor maga a népbiztosok vezetője, Kun Béla is Oroszország felé vette az útját, az egykori, reményvesztett miniszterelnök lemondó gesztusából lett kormány 24 kicsi, reményét vesztett népbiztossal oszlott fel végleg.

Budapest népe már nem tudta, kihez forduljon, várta a román csapatokat, remélte, hogy franciák és angolok jönnek, és lehetőleg valami ehetőt is hoznak. Vonatot várt amerikai egyházközségektől, melyek meg voltak győződve arról, hogy egy szenvedő országot kemény, kakaóízű kaláccsal lehet megvigasztalni.

Ehelyett apám volt, aki ezekben a drámai napokban megérkezett, két üres tojástartóval a zsebében és elszántan munkát keresett.

A munkakeresés békeidőben is igen nehéz feladat. Jóval nehezebb egy olyan városban, ahol még a miniszterek is állástalanok. Apám mentsvára mindig barátai, ismerősei voltak, mindenhol kedvelték, és mindig számíthatott egy angol püspökre, aki kihozza a török temető mögötti fogolytáborból, avagy egy régi budapesti ismerősre. Ha nem is hívhatták meg őt egy gulyás-ebédre tokaji borral, (a háborúnak ezek is áldozatul estek!), ötletekkel mégis elláthatták.

Esetünkben Polnay úr volt ez a barát, a békeidőben az egyetlen magyar folyami és tengeri hajózási vállalkozás tulajdonosa és igazgatója. A folyamok és a tengerek elvesztek, így ő is munka után nézett, és, mivel jó kapcsolatai voltak, Népélelmezési miniszter lett. A miniszter úrnak fogalma sem volt, hol találhatna a politikai tökön kívül valami más élelmet, tervei nem voltak, sem beosztottjai. Ő volt az, aki felajánlotta apámnak - ha nem is a legjobb állást, sem a legjobb fizetést - de bizonyosan a lehangzatosabb címet - legalábbis annak számára, akinek igen naiv elképzelései vannak a történelemtől. Helyben kinevezte államtitkárnak. Az államtitkársághoz először is jó angol nyelvtudás szükségeltetett, melynek segítségével rá lehet venni győztes Nagy-Britanniát, hogy küldjön pléthehenet, „tincows”-t - így nevezték a hősi időkben a tejkonzervet, ezt a nélkülözhetetlen terméket. Azáltal, hogy egy élelmiszerszállító amerikai vonaton érkezett, apám megszerezte az államtitkársághoz szükséges összes tapasztalatot.

A politikai események gyors egymásutánjában, a román csapatok érkezésekor a magyar kormányok sűrűn váltakoztak. A nagyméltóságú miniszter, egy hét elteltével - igen bölcsen - úgy határozott, hogy lehúzza a redőnyt és visszatérve régi foglalkozásához, megkísérel egy-két hajót a Dunára bocsátani. Nem volt már szükség sem államtitkára, sem portásra a szó szerint éhen halt Népélelmezési Minisztériumban.

Akkor öméltóságának (a méltóságos cím életre szólt!) támadt újabb egy ötlete. Apám, mielőtt megnősült, egy-két évet töltött a fiumei magyar kikötőben. Hogy mivel foglalkozott, nem jegyezték fel a történelem lapjain; úgy hiszem, Grossvater Karl küldte őt oda, hogy tanulmányozza, hogyan működik egy tengeri kikötő. Nem lehetetlen, hogy már akkoriban apróbb megbízatásokat végzett Polnay úr vállalata számára. Egyedül azt tudom biztosan, hogy nemcsak az olaszt, hanem a partvidék venetói tájszólását is hibátlanul megtanulta, lelkesen evezett egy sportklubban és sok kedves, hű baráttra tett szert. Miután éveken át annak a célnak élt, hogy mielőbb eljusson Budapestre, most dédelgetett terve kétségtelenül az volt, hogy mihamarabb fogja családját és a lehető leggyorsabban elmeneküljön onnan.

Anyám általában kevésbé lelkesedett apám meglepő terveierért. De most, emlékszem, nem ellenkezett. Ő, aki Budapesten született és nőtt fel, rajongott ezért a városért - de a vörös drapériák és a tök csillapították a rajongást. Úgyszintén bele lehet fáradni a jóságos nagynéni ebédlőjében a matracba is, mely az utóbbi években ágyóplóként szolgált.

Bárki, aki kijárta az általános iskolát, Fiumét magyar városnak ismerte. Nem indultunk tehát külföldre, sőt, az volt az érzésünk, hogy a magyar kormányok által kedvelt helyre kerültünk, melynek létéről a közelmúlt orosz történelmének ismerői egyáltalán nem tudtak.

Az 1848-as forradalom nagy, hősi alakja Kossuth Lajos. „Egy nagy hős nagy szerencsétlenség nemzetére”, állítja egy kínai közmondás. Itt nem elemezzük a kiváló hazafi politikai szerepét, ám bátran, a meghazudtolástól való félelem nélkül állíthatjuk, hogy nagyszerű szónok volt, olyan, aki még száműzetése során, hiányos angol nyelvtudásával is lelkesedésre bírta az amerikai Kongresszus mindkét házát. Egyik leghatásosabb beszéde a híres „Tengerre, magyar!” volt, melyben Magyarországot kikötőépítésre buzdította, hogy a világ minden részéből érkező áru közvetlenül jöhessen be az országba, anélkül, hogy Ausztrián át kelljen szállítani, és a magyar termékek a világ minden részére eljuthassanak. A beszédnek nem volt azonnali foganatja, mivel - fájdalom - a magyar forradalmat leverték az osztrák és az orosz seregek. Ám a beszéd túlélte a vereséget. A latintanítás eszköze lett. A felsőbb osztály utolsó tanévében kevés magyar diák úszta meg ennek a szövegnek a legtisztább cicerói stílusra fordítását, generációk sorai idézték fejből a beszédet.

Csak 1867-ben jött létre a béke Ausztriával, mely lehetővé tette, hogy Magyarországnak saját minisztériumai legyenek (csak a legfontosabb tárcák, a hadügy és a pénzügy maradt közös - azaz teljes osztrák fennhatóság alatt). Egyszerre olyan miniszterek kezébe került a kormány, akik mindnyájan fordították latinra Kossuth beszédét, így egyik legelső intézkedésük az volt, hogy minden erővel kikötőt építsenek. Mivel a kis Fiumén kívül a tengerparton más település nem volt magyar tulajdonban, a munkálatokat ott kezdték meg. A miniszterek lelkesek voltak, hisz végre megtudták, mire jó egy latin beszéd: mólókat, Tengerészeti Akadémiát, egy akváriumot, nyomdaüzemet, kormányzói palotát, iskolákat, börtönöket és más közhasznú épületeket építettek. S mert a lakosság többsége olasz ajkú volt, a fiumei állami nyomda ma könyvészeti ritkaságszámba menő könyveket adott ki: iskolai tankönyveket, az egyik oldalon olasz, a másik oldalon magyar szöveggel.

Volt egy közvetlen vasútvonal Budapesttől Fiuméig, Horvátországon át. A háború előtti években Fiume kétségtelenül kellemes lakóhely volt. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítékát abban láttam, hogy apám fiumei barátai közt volt egy család, aki virágkereskedelemmel foglalkozott - és a város leggazdagabb családjai közé tartozott.

Polnay úr megkérte apámat, utazzon Fiuméba, mint képviselője. Hajói voltak a kikötőben, melyek a háború alatt ott ragadtak. Másrészt ez a festői város távol maradt a háborús bonyodalmaktól. Az olaszok megelégedtek saját kikötőik védelmével, és nemigen látták értelmét az osztrák kikötők elleni felesleges hadjáratoknak, még kevésbé egy magyar kikötő ellen, ahol ritkán tűnt fel hadihajó-szerű jármű.

Fiume képzeletünkben a béke oázisaként élt, ahol nem jártak sem oroszok, sem románok, és ahol - apám elbeszélése szerint - a boldog polgárok sült rákot ettek és egy igen kedves magyar asszonyság ismerte az üvegkeménységű karamellás mandaringerezdek készítésének művészetét. Csak odajutni volt nehéz.

A ma már legendának számító békeidőkben este felült az ember a vonatra és másnap már rákot evett ebédre Fiumében. A háború - jobban mondva a béke - átjárhatatlan határvonalakat húzott, s ezenfelül bevezette az európaiak számára eddig szinte ismeretlen találmányokat, az útleveleket és - hogy még érdekesebb legyen -, a vízumokat, melyek nélkül az útlevelek semmit sem értek. Hogy milyen jelentős személyiség volt apám, illetve Polnay úr, az bizonyítja, hogy sikerült szert tenniük ezekre a papírokra.

Aki Fiuméba akart eljutni, annak most Ausztrián kellett átutaznia - ahol egyáltalán nem látták szívesen az átutazó magyarokat. Ezenfelül az angol katonai hatóságok engedélyére is szükség volt, mert az összes sínpályát az ő vonataik használták. A következő város, Udine egy szinte ismeretlen birodalom határán állt, melyről senki sem tudta, hogy Olaszország, Horvátország vagy Szlovénia vagy pedig, az új nevén nevezve, Jugoszlávia, ám elválasztotta az utazót Fiume magyar városától. Be kellett szerezni minden létező engedélyt, majd ékesszólással és egy maréknyi, még a vereség idején nyomott, világoskék ezres bankjeggyel felszerelve neki-vágni az útnak. Menetrendszerű vonatok nem léteztek. Valahonnan felbukkant egy szerelvény, amelyen az otthonról elkerült triesztiek, isztriaiak hazautazhattak.

Már a budapesti pályaudvaron elkezdődtek a bajok. A Duna északi partján levő sínpályát, mely a birodalom békés polgárait az egyik fővárosból a másikba szállította, most Csehszlovákia a saját alattvalóinak tartotta fenn. A Duna déli partja mentén is volt egy pálya, a legendás időkben marhaszállításra szolgált - igen lassú, mivel hosszú szakaszokon a szokásos két sínpár helyett csak egy volt. Manapság, amikor Dél-Amerikából 24 óra alatt lehet Kanadába vonatozni, nehéz elképzelni, hogy ugyanennyi időbe telt Budapestről Bécsbe jutni.

Különös szerencse, hogy családunk minden földi java ingekből, nadrágokból, néhány régi lábosból és egy esőkalapból állt - nem keltette fel a fegyveres határőrök gyanúját, hiszen egy szerény körülmények között élő cigánycsalád sem hordott magával egyebet. Ha presztízszünket megőrizendő, luxustárgyakat szeretnék felsorolni, csak anyám akvarelljeit és pasztelljeit említhetem meg, melyek nélkül tapodtat sem mozdult volna.

Bécsből vonatunk, mely kicsit a régi felfedezők hajóira hasonlított, dél felé vette az irányt. Apám okkal örült, hogy ennek a nehézkes járműnek nem aknamezőkön át vitt az útja. Vonatunknak határozottan polgári természete volt - késő délután pihenni szeretett. Három-négy napig tartott, míg átkeltünk a Semmering hágón, az Adria hívó szavát követő utasok szerint a legnehezebb akadályon.

Ott voltunk, ahol a közmondásos mádi zsidó. Ugyan semmit sem tudunk erről az oly gyakran emlegetett figuráról, de a történelemnél sokkal hatalmasabb legenda elmondja hírességének okát. A mádi zsidó, még a postakocsik korában, kibérelt egy fogatot, éjszaki utazásra. A lovak készen álltak, a kocsis a bakon ült, ő pedig ledőlt a kocsi belsejében és mélyen elaludt. Amikor reggel felébredt, azt hitte, hogy megérkezett úticéljához - ehelyett csalódottan kellett megállapítania, hogy pontosan ott van, ahonnan elindult, Mádon.

Ezt, a vasút korában ritka eseményt rendszeresen megtapasztaltuk a forgalom csapdáiban veszteglő vonatunkon: többször előfordult, hogy éjjeli utazásunk kezdetén szembejött velünk egy angol katonai mozdony - és másnap reggel, nem messze tőlünk, ott borotválkoztak öfelsége, az akkor még aktív brit uralkodó hős katonái. Apám rögtön felismerte a Colgate cég termékének jellegzetes illatát.

Fiume valóban nagyon messze volt!

Közben Udinéről beszélgettünk. Az osztrák vasutasok is ismerték a nevét - sok háborús jelentésben szerepelt. Arra számítottunk, hogy Udinében is vannak vasutasok, akik ismerik a dzsungelen át Fiuméba vezető ösvényt. A legenda szerint a mesebeli Udinében Isztriába vivő járművek vannak, bár senki sem tudta megmondani, hogy barátoké vagy az ellenségé. Apám biztos volt abban, hogy Fiume Udine után következik. A cigányok földrajza nem sokat ér, elég volt azt tudni, hogy időnként a vonat megállt valahol, ahol sajtot és kenyeret lehetett venni a régi, monarchiabeli bankjegyekért. Úgy folytathatnám, mint Verne Gyula utazói, mondván: végre egy napon megérkeztünk Udinébe.

„Itt volt az osztrák-magyar csapatok főhadiszállása” - mondta apám, a háború történetének ismerője. „És innen hova akartak eljutni?” - tudakoltam. Apám erre a kérdésre nem ismerte a választ, mint ahogy valószínűleg azok az aranyásvos és csillagos egyenruhás urak sem, akik mindenkitől elvárták a szalutálást és az engedelmisséget. A háborúban sehová sem akarnak eljutni, csak megszerezni a legközelebb eső dombot vagy szigetet. Ott aztán új főhadiszállást lehet állítani, behívni az élőket a holtak helyére, történelemről és stratégiáról szónokolni, és kiszemelni egy új dombot vagy szigetet. Udinében, ahol akkor nagy kosarakkal jártak az asszonyok, és néhány csacsi vonta kordélyt is lehetett látni az utcán, nem tanulhattam még meg ezt a stratégiai alaptételt. Megtanultam húsz évvel később, Rómában, amikor bevonultak az észak-afrikai csapatok - arabok, mók, berberék és Isten tudja, még miféle népek -, fehér lószőrrel díszített lándzsáikkal, miután elzavarták a montecassinói dombokról a nácikat. Juin marsall értett a nyelvükön. „Látjátok ezt a dombot? Haza akartok menni? Rajta, mehetek, a domb mögött van Berlin. Foglaltok el! Aprítsátok miszlikbe az ellenséget! Vágjátok le őket! Allons enfants de la patrie!”

Az osztrák generálisok valami hasonlót mondhattak az embereiknek, amikor 1917-ben támadást vezényeltek a bersaglierik² ellen.

Apám még inkább zavarba jött volna, ha azt kérdezem tőle, miért vett részt Magyarország ebben a játszmában. Ausztria azért lépett be a háborúba, mert Olaszország Trentót és Triesztet követelte. De Magyarországtól Olaszország semmit sem követelt! A két ország kapcsolata mindig rendkívül szívélyes volt, még attól az időtől fogva, amikor a magyar hazafiak Olaszországban kerestek menedéket az osztrák zsarnokság elől. Maga Kossuth is Torinóba ment élni és meghalni. Fiatalabb honfitársai, mint Türr tábornok, Garibaldi mellett harcoltak a Risorgimento küzdelmei során. Érthetetlen, miért kellett Magyarországnak részt vennie az Olaszország elleni háborúban.

Még felfoghatatlanabb, hogy egy nemzet egy olyan háborúban vett részt, amelyből semmit sem értett meg. Rendben, Szerbia közel volt. De hol volt Oroszország? Mi történt Franciaországban? Miért kellett Magyarországnak, melynek egy tengeralattjárója sem volt, szolidaritási nyilatkozatot tennie Németország mellett, amikor az kijelentette, hogy minden Angliába tartó amerikai hajót meg fog torpedózni? Rejtély! Legalábbis, ha a tudatlanságot rejtélynek nevezhetjük.

Ahhoz, hogy megértsük Magyarország viselkedését, Károlyi gróf, a későbbi magyar köztársaságbeli miniszterelnök emlékirataiból kell idéznünk egy részletet. A grófnak, az ország egyik leggazdagabb emberének, palotája és versenyistállója volt Párizsban. Legjobb barátai közt francia arisztokraták, generálisok is voltak. Így hát, amikor a háború kitörése Párizsban érte, ez nem okozott neki különösebb nehézségeket. Az első perctől kezdve világos volt, hogy Svájcban keresztül kicserélik őt néhány, a történelmi pillanatban a Kárpátokban vadászgó vagy Bécsben mulatozó francia arisztokrátával. Károlyi gróf továbbra is nyugodtan alhatott palotájában, eljárhatott kávézni egy divatos helyre és természetesen olvashatta az újságokat, amelyek különösen érdekelték, hiszen a budapesti Felsőház tagja és Andrássy miniszterelnök veje volt. Egy napon megtudta - és talán kicsit meg is lepődött -, hogy a marne-i ütközet megállította a német sereg előrenyomulását és megsemmisítette a Kaiser abbéli reményét, hogy azonnal meglátogassa a versailles-i tükörtermet, ahol nagyapja birodalmát alapították. Kis idő múlva, az ígéreteknek megfelelően, megtörtént a nemesi csere. Hazatérése után Károlyi sietve felkereste apósát. „Hallottad, mi történt a marne-i ütközetben? Tudod, hogy ez egyszer ripityára verték német szövetségeseinket? Mit gondolsz, lehet, hogy ilyen szövetséges oldalán még el is veszhetjük a háborút?” A miniszter udvariasan elmosolyodott. „Drága fiam, úgy látom, megtréfáltak téged a párizsi kávéházakban, ám ha, amint látom, valóban aggaszt a dolog, közvetlenül Ludendorffnál fogok érdeklődni és néhány napon belül megtudjuk az igazat!”.

A miniszter, igen lelkiismeretes, elküldte kérdését, és valóban, néhány nap elteltével hivatta szeretett leányának férjét és megnyugtatta. Pátosszal teli hangon így szólt: „Kedves Mihályom, nyugodt lehetsz. A hazug francia sajtó áldozata lettél. Ludendorff becsületszavát adta, hogy a Marne partján nem volt említésre méltó ütközet.”

Apám beszélt a vasúti hivatalnokokkal, a minden állomáson jelenlevő angol tisztekkel, a jószándékú olaszokkal, akik ismerték az Isztria felé közlekedő kis helyi vasútvonalakat: indulásunk után egy héttel festői vonatunk megérkezett Fiuméba. Egy igen tanulságos harcmezőn, Gorizián utaztunk át - vagy talán nem tanulságos egy kisgyerek számára, ha saját szemével látja az ágyúzások eredményét? A legjobban a templomtornyon tátongó hatalmas

² Rohamlövések

lyuk döbrentett meg. Egy tucat szent tarhatta azt a tornyot, hogy ne dőljön le, mert alig maradt téglá, amin megálljon.

Mindezek után Fiume a békebeli Magyarországként hatott. A pályaudvar épen állt, előtte pedig kocsik vártak a fáradt utasokra, hogy kényelmes szállodába vigyék őket. A mi kocsink a Corso Deak-on hajtott végig - az első út, melynek névtábláján egy előttem ismeretlen olasz szó mellett magyar államférfi neve áll, aki talán éppen egyike volt azoknak, akik latinra fordították Kossuth beszédét és megalapították Fiume kikötőjét.

III - FIUME

Elhelyezkedtünk a szállodánkban és miután aludtunk egyet egy igazi ágyban, elindultunk új oázisunk felderítésére. Az utcán számos idegen nyelv hallatszott, köztük a nekünk ismerősebb francia és angol, a tegnapelőtti ellenség nyelve. A kifogástalan eleganciájú szövetséges tengerészek láthatóan jól érezték magukat. Talán visszaadják a kikötőnket?

Apám azonnal nekivágott a jól ismert városnak, felkereste a mandarinos hölgyet és férjét, a bírósági alkalmazottat, az elnéptelenedett evezősklubot és barátját, az előkelő virágüzlet tulajdonosát. Megtudta tőle, hogy éppen a házával szemközt kiadó egy lakás. A gyors döntések idejét éltük. A Via Trieste 20 szám alatti lakást rögtön végleges otthonunkká választottuk. Emlékszem, a háziasszony, akit soha sem láttam, a jellegzetesen fumei „Signora Gherbacz” nevet viselte. Hiába találgattuk, hogy magyar volt-e vagy olasz, horvát, szerb, albán, özvegy vagy aggszűz. Meg kellett tanulnom kívülről ezt a nevet és a ház címét, hogy visszatálaljak ide, ha véletlenül eltévednék az idegen városban. Addig kellett ismételtettem, amíg kétségbevonhatatlanul tudtam.

Nem volt nehéz visszatálalni. A ház néhány lépésnyire állt - és megint két új olasz szót kellett megtanulnom - a „giardino pubblico”-tól. Ezt a szép parkot még a magyar beszélgetések során sem nevezték másképpen.

Volt még két kaszárnya a dombra felkapaszkodó úton, az egyik a házunkon innen, a másik a házunkon túl. Mindkettőt könnyű megismerni komor, a KUK (Kaiserlich und Königlich) épületekre olyannyira jellemző külsejükről. Hová lettek a katonák? Bizonyára elég idejük volt arra, hogy elmeneküljenek, és talán nem is kellett túl messzire futniuk ahhoz, hogy hazaérjenek. Bosnyákok lehettek, azaz Ófelsége mohamedán alattvalói. A katonaságnál már jól ismerték őket. Ezek a hórihorgas balkániak alkalmatlanok voltak a modern ütközetekre, de kiválóan megfeleltek, amikor olyan városokat kellett megszállni, melyekről semmit sem tudtak. A háború utolsó szakaszában még Budapestet is ez a piros fezes helyőrség szállta meg. Rendes fiúk, akik gátlás nélkül belelőttek volna a népbe, melynek nyelvét nem értették, ha az jelét adta volna békevágyának vagy - rettenetes szó! - forradalmi terveinek. Ez Budapesten is megeshetett volna, amikor már mindenki biztos volt a vereségben, amikor a németek Franciaországból Belgiumba vonultak vissza, Hindenburg és Ludendorff a kormánynál azonnali békét követelt és az osztrák front összeomlott a Piavénál. Csupán az ország belsejében hitt még néhány makacs parancsnok a végső győzelemben és akarta lelövetni a katonaszökevényeket.

Hogy Budapesten kitört a forradalom és Károlyi gróf végre kihirdethette a köztársaságot, ez csak a katonai hatóságok hírhedt elővigyázatlanságának volt köszönhető, akik vakon bíztak hű bosnyákjaikban. A fegyvertelen forradalmárok ezzel szemben három telefonos kisasszony hazafias érzelmeire és békevágyára apelláltak, és ők elintézték, hogy egyetlen sürgős hívás se juthasson el a kaszárnyákba. Egy reggel, amikor a bosnyákok még békésen aludtak, a forradalom elfoglalta a fővárost: mire a nap felkelt, nem volt már magyar király, és Károlyi gróf megígérte, hogy összehívja az országgyűlést. A bosnyákok főparancsnoka eltűnt Magyarországról és a világtörténelemből. Csapatának semmi okuk nem volt arra, hogy ne induljanak erőltetett menetben kecskéikhez. Fiumét valószínűleg kevésbé sietve hagyták el a balkáni csapatok egy évvel azelőtt.

Aki valami harciast akart látni, fel kellett kapaszkodnia a Gherbacz-ház legfelső emeletére. Itt lakott a magyar Tengerészeti Akadémia tanára, egy békés természetű tengerészkapitány. Volt neki egy műszere, ami apámnak, a gyalogos kapitánynak hiányzott: egy nagy távcső. El lehe-

tett vele látni egészen a kikötőig, az ott álló nehéz angol hajóig - egy 'dreadnought', világosított fel a kedves professzor -, és a kis francia cirkálóig. A séta közben látott tengerészek minden bizonnyal ezekről a mostanáig csak tengeri ütközeteket ábrázoló képeken látott a hajókról jöttek. Délutánonként még a tengerben vízipólózó angolokat is láttuk a távcsővel. A sportot kevésbé kedvelő franciák a fedélzeten beszélgettek.

Minden békés hangulatot árasztott, melyet csak apám zavart meg, amikor meglepő gyorsasággal felkutatta a magyar gimnáziumot és beíratott az első osztályba. Épp akkor, amikor földrajzi, történelmi és nyelvi ismereteimet ilyen kellemes módon bővíthettem!

Apám egy napon egy magas angol tengerésszel érkezett haza, aki megígérte, nem tudom, miféle jutalom fejében, hogy sétálni visz engem és megtanít anyanyelvére, melyből eddig csak néhány leckét vettem. Ezután apám elhozta hozzánk az akvárium igazgatóját, aki a kedvezőtlen körülmények során eltűnt halainál sokkal ellenállóbbnak bizonyult. A kedves Gauss úr megígérte, hogy beavat a Quarnaro halainak és növényeinek titkaiba. Anyám az első napon nekilátott, hogy kitűnő franciatudását legalább a hal- és zöldségpiacon használható olasz-tudássá alakítsa át. Életünk, úgy tűnt, ismét nyugodt és állandó volt.

A görög hősök csak az istenek irigységétől rettegtek. Miután legyőztek egy országot, megszerezték a világ összes aranyát, az Olimposz óvatos ismerőinek meg kellett engesztelniük az irigy istenséget. A megfelelő szertartás nélkül még Polykrátész, a szamoszi tirannosz tengerbe dobott gyűrűjét is lenyelte egy hal. A halat kifogta egy halász és a hős sorsa megpecsételődött.

1919-ben egy kis, polgári családnak felesleges volt az istenek irigységét elhárítani. Ha egy hétig minden rendben ment, biztos lehetett abban, hogy a nyolcadik vagy kilencedik napon valami végzetes történik. Biztonsága, tervei újra odavesznek. A mi tervezgetésünk sem tartott sokáig. A Corso Deak-on, ahol séta közben terveket szőttünk az eljövő esztendőre, újfajta egyenruhás fiatal katonák tűntek fel.

Azonnal ráismertem az olasz egyenruhákra. 1917 nyarát a Pusteria-völgyben töltöttük, arra vártunk, hogy apám valami szolgálati ügy kifogásával meglátogasson minket. Bruneck városában sok olasz katona volt, hadifoglyok. Az erődparancsnok hozatta őket ide, egy ezredes vagy tábornok, de mindenképpen figyelemre méltó, nemes szenvedélyeknek hódoló férfiú. A katonai temető volt a passziója. Azok közé a katonai elmék közé tartozott, akik bátran megerohamoznak egy veszélyes állást, ha biztosak abban, hogy akciójuk bő termést hoz kedves temetőjük számára.

A brunecki temető nagyon szép volt, eleinte az orosz foglyok szakértelmére bízták, akik művészi fakeszteseket faragtak. Ám amint felfedezték, hogy az oroszok hasznosabbak, ha nehéz ágyúkat szállítanak a hegyekbe, a temető fenntartásában sajnálatos szünet állt be. Egy osztag olasz hadifogoly javított a helyzeten, sok ügyes kertész volt köztük, aki a tegnap hőseinek sírjára mohát ültetett.

A temetőben dolgozó olaszokat egy öreg tiroli tartotta szemmel. Ő is szívesebben ültetett volna mohát, ahelyett, hogy súlyos, ósdi puskájával sétáljon fel s alá. Bár festői, de mégsem túl vidám dolog egy temetőben dolgozni. Főleg, ha aki a sírokat gondozza, ugyanonnan jött, mint azok, akik táplálják a temetőt. Hadifogolynak lenni (apám ezt megerősíthette) már önmagában elszomorító.

Talán azért ilyen tiszták az emlékeim, mert én is azok közé tartoztam, akik csüggedten kószáltak a sírok között. Úgy állt a dolog, hogy éppen ott vesztettem el legkedvesebb, hogy ne mondjam, egyetlen könyvem. Könyvem, melyet a magyar irodalom remekművének véltem, szeretett, százszor elolvasott Tuskó Matyimat, a magyar Pinokkiót!

A brunecki olasz egyenruhát szomorú katonák viselték.

A fiumeit viszont gondtalan fiúkon láttuk, akik nevetgélve ödöngtek a Corso Deak-on és mindenhol, ahol tegnap még a dreadnought sportkedvelő tengerészei és a francia cirkáló legénysége sétáltak. Az új olaszok közül néhányan, hogy külsejük még vidámabb benyomást keltsen, a hegyivadászok prózai kalapja helyett magas, fekete fezt viseltek, a bosnyákok vörös fezésnél sokkal magasabbat -, sőt, olyanok is akadtak, akik a piszkos ingek mosásának problémáját eredeti módon oldották meg: fekete inget hordtak. Mint a tegnapi tengerészek, fegyvertelenül sétáltak a barátságos városban és nagyokat nevettek a lányokkal.

Ez volt a szabadcsapat.

De mi is volt ez a szabadcsapat?

Erre ma könnyebb választ adni, mint akkor. Sok ezer katona lesz torkig a háborúval, mire az véget ér. Harcoltak, szenvedtek, békét akarnak. Ám akad néhány tucat katona, aki még nem látott semmit a háborúból, nem kockáztatta az életét és fél, hogy lemaradt egy kalandról. A „béke” jelentése számukra munka, felelősség: félelmetes szavak! A háborúk végén mindig lesznek, akik új kaland keresésére indulnak. Magyarországon beálltak Kun Béla vörös hadseregébe, vagy a fehérlovas Tengernagy fehér seregébe, Olaszországban pedig a Parancsnok feketeingesei közé. A szín egyre megy.

A katonáknak, akik piavei, még inkább caporettói társaikkal ellentétben vidámak voltak, nem volt szükségük fegyverekre, hogy elfoglalják a várost. Itt mindenki mindenkinek a barátja volt. A nép nem üdvözölte lelkesedve a felszabadítókat, úgy, mit Triesztben, de se ellenségeskedést, se ellenállást nem láttunk. Triesztben több volt a lelkes olasz, hiszen a város megszenvedte, amikor az osztrák hadsereg elvitte az olasz fiúkat, ráadásul az olasz frontra küldték őket. A magyar Fiume nyugodtan alhatott, nem kellett belső viszálytól tartania. Amikor Olaszország belépett a háborúba, a magyar sereg nagy része már megsemmisült, szétverték Szerbiában a szerbek, Lengyelországban az oroszok és apró szövetségeseik, a tifuszt terjesztő tetvek.

Plakátokkal kellett Fiume lakosainak tudtára adni, hogy eljött a győzelem, a béke, a jólét... és a sors küldötte, a Quarnaro parancsnoka! A hős költő, Gabriele D’Annunzio neve nem sokat mondott az olasz halászoknak meg hajósoknak, és semmit sem a magyaroknak meg a horvátoknak.

De honnan jött ide ez az úr?

Amit akkor tudtam a történelmi pillanatról, igen kevés volt. A felső emeleti kapitány távcsövével csak annyit láttunk, hogy a pólózó angolok és a franciák hajóstól eltűntek. Helyükön most egy kis, olasz zászlós hadihajó állt, melyet még a kapitány fia is, aki nálam is kisebb volt, azonnal felismert: egy torpedóromboló.

Az esemény hamar homályba borult. A mi korunkban nem győz az igazság. Anyám mondogatta: „A történelemben élünk - de nem tudunk semmit. Húsz év múlva jönnek majd a történészek. Ők tudni fogják.”. Hozzá kell tennem, hogy nehéz dolguk lesz, ha meg akarják írni ezeknek a napoknak a történetét, melynek mi megdöbben tanúi voltunk.

D’Annunzio érkezéséről már az első pillanattól fogva több legenda keringett. Már nem tudom megkülönböztetni, melyiket hallottam akkor és melyiket később. Egy népi változat szerint a vállalkozás ötlete Milanóban született, egy Via San Pietro all’Orto-i intézményben, ahol az ifjú katonák azért járnak, hogy Vénusz segítségét kérjék Mars okozta sérelmükre. Mások szerint az eredetet Ronchi városában kell keresni - sajnos ez a város az összes meglevő térképemről hiányzik -, ahol D’Annunzio egy katonai gyűlésen vett részt. Felvetette a fiumei kirándulás

ötletét, hiszen Magyarország messze volt és már nem rendelkezett a város felett, melynek sorsáról a versailles-i békekonferencia még nem mondott határozatot. A festői város végül is senkiföldje volt. Amikor D'Annunzio látta, hogy a „senkiföldje” szó megtetszett kalandos természetű barátainak, felugrott az asztalra és elkiáltotta magát: „Most én parancsolok!”. Ez elég volt ahhoz, hogy összegyűljön vagy kétszáz fiatalember, azok, akik attól tartottak, hogy kénytelenek lesznek valami kevéssé költői állásban elhelyezkedni, szakácsként vagy villamosvezetőként. Erős a kísértés, hogy a „Most én parancsolok”-változatot fogadjam el. Azokban az időkben egy erélyes szó megváltoztatta a történelmet. Tankönyveinkben bőven találunk erre példát, főleg a római történelemben. A tanárok, akik hősi szellemre nevelik a fiatalságot, Pompeius örökérvényű szavait idézik, amikor a viharos tengertől megrettent hajósok előtt kijelentette, hogy „navigare necesse est, vivere non necesse”. Nem állhatok ellent a kísértésnek, hogy korunk valódi hőseinek, egy olasz katonának a szavait idézzem.

A már említett Kun Béla volt a kommunista magyar kormány külügyi népbiztosa. Neki is megvoltak az érdemei: remek újságíró volt, a társadalmi problémák és az orosz kommunizmus ismerője, melyet egyenesen Leningrádban, hadifogolyként volt alkalma tanulmányozni. De a magyarországi forradalom sikere egyik napról a másikra mindenható diktátort csinált a kis újságíróból. Története ettől a perctől kezdve félelmetesen emlékeztet arra, melyet Suetonius mond el Néró császárról. Néró is a költészetet és a görög filozófiát kedvelő, szépreményű fiatalemberként kezdte. Amikor császári kötelessége úgy kívánta, hogy halálos ítéletet írjon alá, keservesen megsiratta sorsát, mely írni és olvasni tanította. Suetonius ezután leírja ennek a kiváló embernek a szomorú történetét, hogyan lett anyja gyilkosává, hogyan kergette halálba mesterét, Senecát, Petroniust, az író és még számtalan összeesküvéssel vádolt polgárt - és mily nyomorúságosan vesztette végül életét a római tüzvész után, a szenátusból menekülve.

„A korlátlan hatalom korlátlanul megront”, szól a híres mondás, mely mindkét történetre igaz. Két hónapi kormányzás után Kun Béla legfőbb gondja az egyre nagyobb létszámú ellenzék elleni küzdelem volt. Nemsokára bárki, aki a kormány terveit bírálni merte, ellenforradalmárnak számított. A következő lépésben pedig halálbüntetés járt a forradalom ellenségeinek. Amikor a kommunisták a legnagyobb városi éhínség és vidéki nyomor idején a csehek, románok és franciák ellen a Balkánra akarták küldeni a vörös hadsereget, még jobban fel erősödött az ellenállás. Kun Béla ekkor kijelentette, hogy másnap köztéren, a város két legforgalmasabb útjának kereszteződésénél felkötteti az elfogott ellenforradalmárokat.

Volt akkoriban Budapesten egy kis olasz katonai misszió, egy ezredes parancsnoksága alatt. Talán tucatnyi személyzettel, beleszámítva a hivatalnokokat és a tolmácsokat. Fő feladata a még Magyarországon levő olasz hadifoglyok összegyűjtése és a hazai határig való eljuttatása volt. A parancsnok, Romanelli ezredes, értesült a diktátor kiáltványáról. Se hatalma, se meghatalmazása nem volt, mégis rögtön üzent Kun Bélának:

„Elnök úr, megtiltom, hogy bárkit felköttessen, főleg nem a köztéren. Ha nem engedelmeskedik, Önt teszem felelőssé a következményekért. Romanelli ezredes”.

Tisztázzuk, hogy a katonai missziónak igen kevés fegyver állt rendelkezésére, míg Kun Bélának állig felfegyverzett vörös ezredek: könnyen felköttethette volna az ezredest, a misszióval együtt, ha úgy tartotta volna kedve, éppenséggel a köztéren. Kétlem, hogy ha a hír eljutott volna Olaszországba, az hadat üzen a kommunistáknak. Az viszont kétségtelen, hogy az elítéltek megmenekültek!

Hadd zárjam le egy szomorú befejezéssel ezt a kitérőt. Nem sokkal ezután Kun Béla Oroszországba menekült, és ott élt Sztálin hatalomra kerüléséig. A szovjet diktátor is mindenkit ellenforradalmárnak tartott, aki nem tetszett neki, akár kommunista volt, akár nem. És Sztálin felkötötte (vagy agyonlövötte) Kun Bélát. Nem volt kéznél egy Romanelli ezredes, hogy megmentse a szerencsétlent.

D'Annunzio és Romanelli ezredes szavai egyaránt megerősítenek hitemben, hogy egy parancsoló kijelentés megváltoztathatja a történelem menetét! Legyen szabad feltételeznem, hogy egy „Most én parancsolok” lehetett, amivel a hatalmas angol és a nem kevésbé ütőképes francia hadihajót rávették, hogy engedje át a kikötőt Quarnaro parancsnoka szerény torpedórombolójának.

Csak az nem volt előttem sose világos, hogy D'Annunzio hat-hét tisztjével és lovaikkal, valamint jóval számosabb klarinétosával együtt, a hajóján érkezett-e, vagy pedig az egész vidám társaság ugyanazon a szerény, dicső tettekhez méltatlan vonatocskán utazott, amelyen a mi békés kis családunk. Ha rajtam múlna, a második verziót választanám, már csak azért is, mert a lovak, melyek kitűnően helyettesítették a páncélos járműveket, nehezen tűrik a torpedórombolón való utazást. Egy ekkora társaságnak az öreg vasúton való szállítása nem vasárnapi kirándulás, hanem haditett. Talán még Olaszország történelmére is hatással volt. Két évtizeden keresztül az olasz naptár időszámítása a „Marcia su Roma”-val kezdődött. Ha jól megnézzük, a masírozás Róma felé is egy ilyen vasárnapi kirándulás volt, csak Perugiából indult.

A „Marcia su Fiume” lelkes pártolói közt én is ott voltam, legalábbis akkor.

D'Annunzio elzavarta a Magyar Állami Gimnáziumot - és ha valaki később, a fasiszmus alatt kérdezett volna rá, tiszta lelkiismerettel felelhettem volna, hogy a katonaköltő egyik legbuzgóbb híve voltam. Melyik gyerek nem lenne hálás csodálója annak az embernek, aki bezáratja az iskolát?

A kiváltságos helyzet, mint oly sokszor, most is rövid ideig tartott. Néhány nap múlva újra kezdődött az iskola. A volt magyar vasút 33. számú raktárában. Az egerek és csótányok legyőzhetetlen hadserege által elfoglalt épületbe átvitt padok és tábla várták a történelmi időket eladdig boldogan kihasználó gyerekeket.

El kell ismerni, hogy a valódi fiumei fiúk, akiket a helyi dialektus „mulo”-nak nevez, minden szempontból jobbak voltak nálam. Mindnyájan beszéltek magyarul, de egymás közt Velence nyelvén mesélték a számomra érthetetlen vicceket. Sokuk apja vagy anyja olasz volt. Jó néhányan horvátul is tudtak. Mivel olasz szókincsem, mely ezideig a „giardino pubblico”-ból és a „Via Trieste”-ből állt, mindössze a „Piazza Dante” szavakkal bővült, a szünetekben elveszettnek éreztem magam.

Az elveszett lelkek közé sorolt az iskola igazgatója, egyben latintanára, Balkanyi úr is. Sok éven át tanította tárgyát olaszul tudó diákoknak. Ha felírta a táblára „Amicus amicum amat”, vagy „Imperator bonus defensor patriae est”, elvárta, hogy mindenki értse a mondatot. Éntőlem lehetett volna venetói vagy szláv, egy betűt sem értettem belőle. A tanár, tudatlanságomon felbőszülve, példás büntetést szabott ki rám: eltiltott a vacsorától, és rám parancsolt, hogy hozzak igazolást anyámtól, hogy valóban bőjtöltem. Anyám azonban ezt válaszolta: „Nem tűröm, hogy megtiltsák, hogy úgy tápláljam a fiamat, ahogy tudom és ahogy akarom. Boldog vagyok, hogy adhatok neki egy nagy tál levest vacsorára”. A tanár, a példátlan engedetlenségen felháborodva, ettől kezdve a tanév során reménytelen esetnek könyvelte el egész családunkat.

Nem állíthatom, hogy sokat tanultam a 33. számú vasúti raktárban.

Hogy egy kicsit azért megtanultam olaszul, azt a távcsőtulajdonos tengerészkapitány feleségének köszönhetem. A jó asszony, aki egyformán jól beszélt magyarul és olaszul, beteg lehetett, mert délutánonként egy nyugágyon fekve olvasott a kertben. Boris fiának is felolvasta a *Corriere dei Piccoli*-t, a nehezebb szakaszokat magyarra fordítva. Tőle hallottam először a csodálatos Signor Bonaventura kalandjairól, aki a történet utolsó sorában elmaradhatatlanul 100 lírát keresett.

Fiume szűkében volt az újságoknak. A trieszti lapokat, úgy hiszem, kitiltották. A triesztiek cseppet sem örültek annak, hogy ősi riválisuk, Fiume a boldog Olasz Királyság része lett.

A biztosítótársaságok nem vették jó néven, hogy egy bizonyos Triesztbe tartó hajót ágyúlövésekkel eltérítettek Fiuméba és csak komoly összegre rúgó váltságdíj fejében adták vissza! A Parancsnok a római újságokat sem ajánlotta híveinek, akik amúgy sem tartoztak a d'annunziói költemények kifinomult olvasóközönségéhez. A harcosok szerények, rendszerint megelégednek a szerelemmel, és lemondanak arról, ami „Più che l'amore” - Több, mint szerelem³. Bizonyára a hitetlenek földjére, Udinébe vagy Triesztbe küldött rendszeres expedíciók révén szerezték meg a „*Corriere dei Piccoli*” példányait. Nekik köszönhettem, hogy Signor Bonaventura kalandjainak rendszeres olvasója lehettem. Írás közben jut eszembe: lehetséges, hogy később, egy bizonyos Signor Benito szerencsését a nevek hasonló hangzásának köszönhette?

Igaz, én gyászosan szerepeltem a 33. számú vasúti raktárban, ám nem mondhatom, hogy apám ragyogóan oldotta volna meg feladatát. Nehéz vállalkozás volt beszámolót írni Budapestre. A leveleket csak Udinéből vagy Triesztből lehetett elküldeni: a magyar postahivatal már régóta nem, az olasz pedig még nem működött. A Parancsnok a maga zseniális módján oldotta meg a helyzetet: bélyeget nyomtatott a magyar államtól elkobzott nyomdában. A kisebb címleteken egy fiumei középület képe volt, melyet egykor a Habsburgok kétfejű sasa díszített, ám a katonaköltő, ornitológiai és poétikai szempontoktól vezérelve lefűrészeltette az egyik fejét. A nagyobb címletekre kopasz, szinte császári feje volt nyomtatva. A bélyegeknak nagy sikerük volt, a világ bélyeggyűjtői elkapkodták. Csak azt nem lehetett tudni, hogy a postaszolgálat elvitte-e az így felbélyegzett leveleket. Apám kényelmetlennek, ám sokkal biztosabbnak tartotta Udinéből elküldeni budapesti levelezését. Levelet kapni sem volt egyszerű. Egyszerű, aki a külvilággal kapcsolatot akart tartani, annak minden héten be kellett utaznia Udinébe vagy Triesztbe. Át kellett lépnie, ha nem is határon, de egy demarkációs vonalon, a quarnarói kormány új papírjait felmutatni, és Isten, a jó sors vagy egy nemtörődöm, hazatérni vágyó határőr segítségével bízni.

Budapest értesüléseket várt és apámnak jólétesülni kellett lennie. Ki is valójában ez a Parancsnok? Talán a római kormány teljhatalmú képviselője? Vagy mégsem? Esetleg az olasz hadsereg főparancsnoka. Vagy a haditengerészet feje. Vagy a párizsi konferencia embere, az angolok és franciák, a világ új urainak barátja. Vagy nem küldte el egy intéssel az angol dreadnoughtot és a francia cirkálót? Talán a leendő Fiumei szabad állam királya?

Apám Fiumétől Triesztig mindenhol kérdezősködött: „ki ez a D'Annunzio?” Egy megcáfoltan értesülés szerint a világ legnagyobb színészőjének, az isteni Eleonora Dusénak volt a szeretője. Tehát nagy ember.

Nagy ember. Ez volt a fiatal lovastiszt véleménye is, akivel apám barátságot kötött. A tisztecske néha ellátogatott hozzánk, szívesen elfogadott egy pohár bort és anyám süteményeit. Ősi nemzetségből származó nemesember volt - mondta - Septimius Severus leszármazottja

³ D'Annunzio színpadi műve

(lehet, hogy tévedek és Numa Pompiliusról van szó). Az ő kedvéért egy új mondatot kellett megtanulnom: „Buon giorno, Signor Tenente!” - Jó napot, főhadnagy úr.

A főhadnagy természetesen sosem hallott Fiumében horgonyzó magyar hajókról. Hallott viszont a Parancsnok, D'Annunzio hőstetteiről. A Parancsnok volt a világ legjobb pilótája. Átrepült Bécs fölött egy vadászgéppel. Lebombázhatta volna a várost. Ehelyett - nemes lélek! -, csak néhány szórólapot és egy csokor fehér rózsát dobott le. Az olasz haditengerészet egyik legkiválóbb hajósa is volt, egy kis motorcsónakkal szállt szembe a cattarói (vagy a buccari?) öbölben rejtőző osztrák flottával. Ezenfelül jó atyja volt katonáinak - és ezen a ponton a főhadnagy története meglepő módon egybevágott a triesztiek állításaival. Egyszer elküldte a torpedórombolóját, hogy térítsen el egy hajót Fiuméba és egy trieszti biztosítótársasággal megkötendő tranzakció révén juttassa a létfontosságú pastasciuttához a legénységet és a harci erejük megőrzéséhez szükséges zabbal a lovakat.

Lassanként egyre többet tudtunk meg Fiume uráról. Mint a helyi politika főszereplője, D'Annunzio azt tette, amit egy politikusnak tennie kell: tevékeny volt. Ezzel egyidőben azt is tette, amit egy költőnek kell: győzedelmeskedett és papírlapokat írt tele. Mesteri stílusú kiáltványokat intézett a néphez, melyek, ha nem is a tudatlan halászok helyzetének, de legalább nyelvének javításában felülmúlhatatlanok voltak. Ezenkívül, mivel tudta, hogy a jövő a történelmi jelentőségű mondások emberéé, serényen munkálkodott a felszabadított (vagy elfoglalt? birtokba vett?... de ki fogja megtalálni, a sok szó között azt, amelyiket elfogad majd a történelem?) város jövőjéért.

Ha a - ma már halott - montenegrói kecsketolvaj megalapíthatta a Montenegrói királyságot és annak köztiszteletben álló Miklós királya lett, aki lányát az olasz királyhoz adta feleségül, akkor ki tagadta volna meg Gábor királytól, a fiumei királyság uralkodójától a lehetőséget, hogy dicsőségesen bevonuljon az új Európába? Mindenesetre a Fiumei Királyságnak alkotmányra volt szüksége. Vagy a Fiumei Köztársaságnak? Lépést kell tartani a korszellemmel?

Közben a szabadcsapat szükségleteire is gondolnia kellett a leendő királynak. (Vagyis a köztársaság első konzuljának? vagy a legrosszabb esetben az olasz tábornoknak, a város, illetve ma még a Quarnaro parancsnokának?) A seregek enni akarnak. A hazafiság is ebéd utáni időtöltés, mint a költészet. Oly sok halhatatlan szerelem, hercegnők és színésznők után Gabriele D'Annunzio tudta, hogy még a szerelem sem éli túl az éhséget.

El kellett küldeni a torpedórombolót kenyérért, és főleg tésztáért. Ha a tengeren nem is, de a hajókon akad. Elég, hogy a hajó Trieszt felé tartson és egy trieszti biztosítótársaságnál legyen biztosítva. A hajót Fiume védett kikötőjébe kísérik és telefonálnak Triesztbe. Udvariasan megkérdezik: „Vissza kívánják-e kapni a hajót egy bizonyos összeg fejében?”. Így hát a biztosítótársaság foglalkozott az alapvető stratégiai kérdés, az élelmezés megoldásával. Ha a triesztiek telefonálnának Rómába... sebjaj! Róma messze van! Már Napóleon is megmondta: „L'armée marche sur l'estomac”. A miniszter urak ezt nem vonhatták kétségbe.

Amikor a tenger nem adott hajót, ott voltak a fák, melyeket a magyar kormányok túlzott szépérzékük jeleként ültettek a Karszt lejtőire, a város fölé. Még termőföldet is hozattak Magyarországról, hogy odatelepíthessék a Scurigne-erdőt! Hála az égnek, léteznek fakereskedők.

Amint megoldódott a pastasciutta létfontosságú kérdése, a Parancsnoknak gondoskodnia kellett, nem, nem a fegyverek, hanem minden méretű és formájú zászlók és trombiták behozataláról. Ez adott színt és szellemet a seregeknek a jelenkori és az eljövendő béke szigetén! D'Annunzio művelt ember volt, az irodalom ismerője - biztosan hallotta a közmondást, miszerint „Ahol a zászló lobog, ott a trombitáé az igazság.”

Miután megoldotta az éhség és az igazság problémáját, a Parancsnok szervezni kezdte a gyűléseket, ahol bebizonyíthatta a legjobb európai színpadokon kipróbált tehetségét.

Ő volt a színész és a rendező, a város régi kormányzósági palotájának erkélyéről irányított mindent. Nagy szőnyegekkel vonta be a balkont, ahogy jobb időkben Rómában volt szokása lovai alatt a padlót bevonni: ez volt az első díszlet. A lovasság - mind a hét lovas - a balkon alatt állt az erő és a hatalom jelképeként. Szemközt az erkéllyel állt a rezesbanda. Már megtanulta a Parancsnok kedvenc dalát (igaz, színházi szerző, de nem a zene mestere!) mely ezekkel az ártalmatlan szavakkal kezdődött: „Giovinezza, giovinezza - Primavera di bellezza” - Ifjúság, ifjúság - szépség tavasza. Nem volt éppen harci ének, bár egy helyütt török és bombák is szerepeltek. Inkább az ifjúság dicsőítésének tűnt, talán a Parancsnok ifjúságának, aki ugyan nem volt messze hatvanadik születésnapjától.

Közönségével - bocsánat: seregével! - kitűnő kapcsolatot teremtett. Kezének bizonyos mozdulataira hívei e mágikus szavakat üvöltötték: „Eia, eia, alalà”. És amikor a beszéd végén karját felemelte, felhangzott a drámai „Italia o morte!” - Itália vagy halál. A Parancsnok jól tudta, hogy nincs, mi jobban szítaná az életerőt, mint a halál pátosszal teli emlegetése.

Amikor az öregúr visszavonult a balkonról, újból felharsantak a trombiták, és a sereg, melynek létszáma minden téztaosztással nőtt, fáradhatatlanul zengte: „Giovinezza, giovinezza!”.

Apámnak feltétlen találkoznia kellett a mindenható D’Annunzióval. Ha volt valaki, aki a magyar hajókkal kapcsolatos kérdésekre válaszolni tudott, akkor a Parancsnok volt az.

Tény az, hogy apám mindenképpen kérdezősködni akart, a D’Annunzio viszont semmiképpen sem akart válaszolni. Nagyon is jól tudta, mit kíván ez a magyar vállalat: a hajóit. Ugyanúgy, mint a trieszti biztosítótársaság, mely visszakövetelte az elvett hajókat! Hiába, ilyenek ezek a civilek, nem értenek a katonai dolgokhoz. Még azt sem tudják, hogy a szabadsapat csak akkor dalol, ha jóllakott. Nem olvasták Montecuccoli tábornokot, aki megmondta, mi az a három dolog, ami kell a háborúhoz: pénz, pénz és pénz. Sőt, még a Bibliát sem olvasták. Ha olvasták volna, tudnák, hogy még Krisztus sírját sem őrizték ingyen. A Bibliában világosan meg van írva, hogy zsoldosok őrizték - és a zsoldosok zsoldot kapnak. Hogy is lehet zsoldot fizetni, amikor a hadműveletet egy költői felkiáltás indította el - és minden egyebet eltérített hajókkal, eladott erdőkkel és rögtönzött bélyegekkel kell előteremteni? Mennyivel egyszerűbb lenne eladni a hajókat, rögtön, az első vevőnek! De akkor újrakezdődne a tiltakozás, a telefonhívások sorozata Triesztből Rómába, esetleg felháborodott újságcikkek Magyarországon.

Ezalatt apám így írt a hajózási társaságnak: „Mindent megkísérlek! Kihallgatásra megyek!”.

Egy napon el is ment. Panaszra nem lehetett oka: a Parancsnok, igen előzékenyen, kényelmes karosszékbe ültette. Úgy tűnt, nagy megkönnyebbülésére szolgált, amikor kiderült, hogy a hajóiért jövő magyar majdnem olyan jól beszél olaszul, mint a fiumeiek. Apám azt szerette volna elmagyarázni, hogy a hajók nem egy volt, jelenlegi vagy jövőbeli magyar kormány, nem egy monarchikus vagy kommunista, hanem egyszerűen a békés ‘Atlantica’ magánvállalat tulajdonát képezik, ezért hát... Érvelése nyilván nem volt elég meggyőző. Kijelentései nyomán a Parancsnok nem hajlott döntéshozatalra. Mellébeszélt: értesüléseket kell szereznie, felsőbb utasításra, Róma, a szövetségesek, a párizsi konferencia döntéseire várnia...

Várni - ez volt a jelszó. D’Annunzio talán arra várt, hogy Fiume királyává koronázzák. Apám várta, hogy a hajók ügyével még egy ideig kapja a fizetését.

Illendőségből, diplomáciából még beszélgettek egy kicsit.

Apám nem csak azt nyugtázta, hogy a Parancsnok jobban beszél nála olaszul, hanem az is nyilvánvaló lett, hogy jól ismeri az olasz irodalmat.

Nem mert vele az Orlando Furioso-ról vitatkozni, de megemlítette Leopardi nevét. A költő úgy beszélt Leopardiról, mint közeli ismerőséről. Ám most az ellenséges országból érkezett barbárnak is volt mondanivalója: Leopardi pesszimista filozófus volt, mondta apám, aki többször elolvasta írásait, mert azok közé a nyugati filozófusok közé sorolta, akik valamilyen módon buddhista gondolatokat tükröznek.

A beszélgetés mindkettőjüket érdekelte. A Parancsnoknak valójában nem volt annyi dolga, hogy ne érjen rá egy órát beszélgetni. Búcsúzáskor további barátságos találkozásban állapodtak meg. Kétségtelen, hogy jobban kedvelte a költészet témáját a hajókénál.

Emlékszem, apám nem volt jókedvű. Mit ír most a főnökének? „D’Annunzió nál voltam és elbeszélgettünk Leopardiról?” - Talán az erőszakos embert alakítva fenyegetőznie kellett volna? Neki, akinek még egy trombitása vagy klarinétosa sem volt?

Valószínű, hogy a beszélgetés során egyikőjük sem tudta, pontosan mi is történt és mit hoz a holnap. Lehet, hogy apám a felesége mondására gondolt, hogy a történészek majd csak húsz év múlva értik meg a mostani helyzetet.

Anyám ez egyszer tévedett. Az elkövetkező húsz évben ezer hazugság formálta át újra és újra D’Annunzio történetét. Volt egy minisztérium Olaszországban, amelynek az volt a feladata, hogy a hazugságokat elhitesse a néppel, a nép költségén: a propagandaminisztérium. Mindenféle árut gyártott, az egyszerű, újságírói stílusú füllentéstől a patetikus, poétikus, epikus, lírikus legendáig... A legenda az egyházi ízű „propaganda” szó jelentését a felvilágosultabb korhoz illőre változtatta át. Így született meg a Népművelési Minisztérium (Minculpop); a miniszter Özsentsége valódi aranysarkantyús vitéze volt! Elmúltak már azok az idők, amikor valaki kijelenthette, hogy a Quarnaro Parancsnoka abruzzói hazájában a Signor Rapagnetta névre hallgatott, elmúlt a szerény „Parancsnok” ideje is, „új Garibaldi”-ként kezdték dicsőíteni, majd Montenevoso hercege lett. Mit neki a régi idők szerény Cagliostro grófja!

Ami azután történt, arra anyám kifejezése a legszerencsésebb. Odacsapta az asztalhoz a képes újságokat és felkiáltott: „Nézzétek! Nézzétek csak! A kis Fiume anektálta a nagy Olaszországot!”

Tagadhatatlan, hogy ott álltak megszázszorozódva a fekete fezes fiúk és a feketeingesek és mind azt üvöltötték: „Eia, eia, alalá”, éppen úgy, mint D’Annunzio idején a szabadcsapatnak az a maréknyi katonája!

Húsz évig sok minden rejtve maradt, és még a torpedóromboló utolsó ütközetét sem írták meg, a kis hajóét, mely menekülésre kényszerítette a dreadnought-ot.

Mussolini, aki hálásan csodált mindent, ami pojácaság volt a fiumei hadműveletben, megkérdezte D’Annunziótól, hogyan róhatná le a haza, vagyis a maga háláját. A mester döntött: hú hajóját, vagy legalábbis annak orrát kívánta kertjében felállítani.

A kerti törpéknél sokkal hatásosabb dekoráció tökéletesre sikerült. A flotta három valódi, eleven tengerésszel járult hozzá, ők végezték a zászlóvonás szertartását, megfűjták a trombitajeleket, tisztogatták a két kis ágyút és szalutáltak a Parancsnoknak. „Giovinezza! giovinezza...”. Az öregemberben is ott van még a gyerek, és ez a gyerek játszani akar.

Volt D’Annunzióknak egy ellensége: a kertszomszéd. Amikor találkoztak, (csak nem maga a galád „Barbariccia” volt az ellenség?), mindkét oldalról repkedtek a szitkok, vagy ahogy Rómában mondják, a „moccolo”-k. A játékszabály szerint szitkok ellen szitkokkal kell harcolni.

De egy nemzeti hős nem éri be ennyivel. Egy napon D'Annunzio előhúzta revolverét és lőtt. Szerencsére nem a szomszédot találta el, hanem egy közeli káposztaágyást.

A következő találkozás még ennyire sem volt barátságos. A katonaköltőnek, mikor tehetetlenül állt a klasszikus és tájnyelvi szitkok áradatában, melyet még abruzzói anyanyelve sem tudott túlszárnyalni, eszébe jutott a birodalmi (hol volt már a királyság!) hadihajók listáján is nyilvántartott hajója. Felrohant a fedélzetre: „Legénység, tüzelőállásba! Célpont: a szomszéd villa. Célozz! Tűz!”.

Egyszerre robbant a lövés a két ágyúcsőből. BUMM.

Szerencsére az elsüllyeszthetetlen hajó nem találta el a szomszéd villáját. Ám az ellenségnek is volt fegyvere! Előhúzta revolverét és pontosan tizenkét golyót lőtt a levegőbe.

Így végződött a Quarnaro parancsnokának kalandja. Soha többé nem ment a gyászos emlékü szomszéd villa közelébe, soha többé nem lövetett a kis ágyúkkal, melyek a Karszt lejtői felől fújó szeleknek is ellenálltak.

Apám a beszélgetés után, melytől oly sokat remélt, tovább küldözgette leveleit, egyszer Triesztből, másszor Udinéből. Lassan rájött, hogy a probléma megoldhatatlan: magyar zászlóval a hajók nem hagyhatják el a kikötőt.

De hogyan lehetne olaszt szerezni? A Parancsnok nem adta jelét annak, hogy engedélyezné - sőt, felmerült a gyanú, hogy talán nincs is rá hatalma. Célszerűbb lett volna a hajók átírányítását kérni egy, a valódi, stabil olasz kormányhoz tartozó kikötőbe? Vagy inkább azt tanácsolni, hogy adják el őket, mielőtt valaki más megtenné? A budapesti igazgatóság nem volt elragadtatva a hóbortos ötletektől. A hajók helyzete nemhogy változatlanak, de megváltoztathatatlanak látszott. Beszélgetéseinkben néha felbukkant Róma neve, a városé, ahová Péter apostol óta jártak az emberek ügyes-bajos dolgaikkal. Néhány hónap Rómában... A költségeket természetesen a vállalatnak kellett volna állnia, de nem volt megelégedve az eddigi eredményekkel. Én sem voltam megelégedve. Összebarátkoztam iskolatársaimmal, a fiumei „mulo”-kkal... és Rómában nem énekelték feketefezes fiatalemberek, hogy „Giovinezza, giovinezza...”.

Fiume világa nemcsak D'Annunzióból állt. Veszélyes dolog összetéveszteni a valós életet a kormánnyal. Teljes emberéletek múlhatnak el úgy, hogy az emberek tudomást sem vesznek arról, hogy mit akarnak a hatalmon levők.

Egy király kora? Egy rendszeré? Tévedés! Csak az emberek kora létezik. Az emberek életük során sokkal fontosabb dolgokkal foglalkoznak, mint a zászlók, adók vagy egyenruhák.

Akárki is kormányozta a Quarnarót, az öböl valódi urai a Bóra és a Sirokkó voltak. Együtt kellett élni velük, mert túléltek a partok, a szigetek lakóit. Mint a római konzuloknak, nekik is egyforma hatalmuk volt. Csak az arcuk volt más.

A Bóra barátom és védelmezőm volt, hideg szél a tiszta ég alatt, kemény a hajókhoz, de gyengéd a fejfájásban szenvedőkhöz. A Bóra megfagyasztja a rossz szellemeket. Átugrik a Karszton és elsöpri a párát, a hegyek egész közelinek tűnnek, a szigetek átlátszóak a hullámzó sáv előtt.

A Sirokkó meleg, kegyetlen, mint a sivatag lehelete. A migrénes nem is látja, ágyba menekül előle! Úgysem marad le semmiről. A Sirokkó mindent felmelegít és eltakar.

Fiume színpadát a Bóra idején közeli, a Sirokkó alatt távoli szigetek uralták. Kívül álltak minden államon, nekik senki sem parancsolt. Életük az Adriától függött, melyet D'Annunzio úgy hívott: l'Amarissimo, azaz a keserű, de melyet én és mindenki, aki a közelében élt, csak édes tengernek hívtunk.

Egy napon levél érkezett Budapestről, váratlanul. A vállalat értesítette apámat, hogy - mivel a hajók visszaszerzésére irányuló kísérletek hiábavalónak bizonyultak -, nem tesznek további lépéseket és javasolják, hogy késedelem nélkül térjen haza.

Apámnak még azt sem kellett mondania: „Most én parancsolok!” Hiszen ő parancsolt, anyámnak csomagolnia kellett. Most még két tojástartó vagy egy vaskígyó sem jelképezte a hadizsákmányt. A rákokat nem lehetett elvinni... Anyám mégsem bánta, hogy megint fel kell szállnia a tavalyinál még nyomorúságosabb, kis udinei vonatra. A magyarok mind indulásra készülődtek, a gimnázium diákjai és tanárai is. Sokaknak a különféle kormányok, az olimposzi istenek modern helyettesei egész vagonokat bocsátottak rendelkezésére, olyasfélét, amilyeneket régen a lovak szállítására használtak. A menekültek bútorait, tűzhelyüket is magukkal vihették...

Magyarországon vége volt a kommunizmusnak, bevonult fehér lován a Tengernagy. Tengerésztársai, mint a felettünk lakó kapitány, kissé ostoba, ám túl ambiciózus fiúnak írták le, és számítottak rá, hogy - mivel egy haditengerészeti támaszpontot sem volt képes irányítani -, hamarosan le kell majd mondania az ország kormányzásáról.

Budapesten, a színházak és írók városában, jó lesz élni.

Az egész családban csak én voltam szomorú. Nem a patkányok lakta iskolát bántam, nem is a latintanárt, aki hasonlított rájuk. Hazafiságunk jeleként jó bizonyítványt kaptunk (a gárda utolsó tagjai elhagyják Fiume mezejét!). De tudtam, hogy egyvalami rettenetesen fog hiányozni: az alkonyat!

A Quarnaro barokk naplementéi, az Abbazia feletti alkonyat, a szigetek egén a felhők... Anyám sokszor lefestette. Gauss professzornak volt egy zseniális fia: ha kiállt az erkélyre, a felhők maguktól szálltak vásznára. Én szerencsétlen, el kell utaznom, megfosztanak a minden esti isteni színjátéktól.

Életem során sokat kellett utaznom. Képtelen helyekre kerültem: olyanokra, ahol a nap reggel a tenger felől kel fel.

Nem, nem hiszek a rózsaujjú hajnalban! Csak a Quarnaro alkonyaiban hiszek, a Quarnaro valódi parancsnokaiban, az idők előtt születettekben, az örökkévalókban!

Fél évszázada tudtam, ma is tudom: ha ura és nem nyomorult szolgája lennék sorsomnak, abban a városban tölteném estéimet, melyet apám választott nekem, a Gherbacz-ház utolsó emeletén, az alkonyt nézve.

IV - BÉCS

Fiumében mindnyájan vesztesek voltunk. Vesztes volt Fiume városa, melyet salamoni bölcsességgel választott ketté a párizsi békekonferencia. A jugoszláv város, Susak, a kis folyó bal partján, az olasz Fiume pedig a jobb parton. Így a só- és halpiac a bal partra került, és a fiumeiek nem vásárolhattak, a horvátok meg nem árulhattak halat. A nagy városi fürdőtelep az adriai parton a szlávoké lett, akik viszont nagyon szerették volna a partra szállítani áruikat - ám a nagy kikötő az olaszok tulajdonában maradt. A megrakott vitorlásoknak azonban nem volt érdemes kikötniük, hiszen a dinnyeszállítmány úgysem juthatott el a piacra. Világosan bebizonyosodott tehát (sajnos ez a bizonyíték még a világon egy politikust sem győzött meg!), hogy az idős urak tiszteletreméltó társasága hazafias meggyőződése ellenére sem tudta megoldani egy sosem látott, messzi város problémáját. A világtörténelemre, minden és mindenki bírójára maradt, hogy ezt a boldog várost a mai nyomorúságos állapotba juttassa.

D'Annunzio is veszített. A Quarnaro Parancsnokának meglepő gyorsasággal el kellett tűnnie, nehogy a carabinieri kezelésbe vegyék. Pillanatnyilag bűnszövetkezet alapításáért, hajók eltulajdonításáért, a trieszti biztosítótársaságok megszarolásáért és a magyar államtól elkobzott nyomdában elkövetett bélyeghamisításért körözték - és még egy tucat kisebb bűnért, mely tartós lakhelyet biztosított volna számára Szent István szigetén vagy más, hasonlóan nagy múltú büntetőtelepen. Amilyen ügyes volt, történelmi méltósággal menekült - mint Napóleon az égő Moszkvából -, és egy Benito Mussolini nevű, nagyratörő újságíró közelében rejtőzött el. Ők ketten, ha nem is alkották meg soha az állandó, nagy, boldog Olaszországot, a jólét hosszú időszakát teremtették meg maguknak. Hiába nem pártolták tevékenységét a carabinieri, D'Annunzio mégis nemzetközi hírérendező volt. Ő tanította meg arra Mussolinit, hogy a fekete ing a hősök legméltóbb uniformisa, hogy a beszédek lehetõleg a balkonról kell tartani, és nem szabad megfélemezni a korlátra terített szőnyegről. Övé volt az „Eia, eia, alalà” szerzői joga, valamint a „Giovinezza” kezdetű dalé is, melyet szegény Mici szakácsnénknak sosem sikerült megtanulnia, bár majd egész Olaszországnak kötelező lett fűjni. Hálából Mussolini lehetővé tette, hogy a fiumei kalandot hihetetlen hősi tettként írja le, a benne résztvevő csirkefogók pedig, akiket elfogott a rendőrség, később sasokat és oroszlánokat tűzhettek fekete ingeikre. Talán száz év is beletelik, míg fény derül a ködös eseményekre.

A Lénárd-család is a csata vesztesei közé került. Az olasz hatóságok érkezése előtt néhány héttel világossá vált, hogy felesleges vitatkozni a magyar hajókról.

Szegény apám nem kapott fizetést. Nem volt mit tenni, csomagolni kellett, örülve, hogy kevés a holmi, és visszatérni valahogy Budapestre. A város nem kecsegtetett sok jóval, de neve a szép emlékü békeidőket idézte. Sok fiumei magyar indult útnak előttünk vagy utánunk, az újrarájzolt kontinensen utat kereső vonatokon, nem tudva, hogy az új Jugoszlávián vagy a régi Ausztrián utaznak-e át. Az emberek csak annyit értettek meg a történelemből, hogy Fiumében sem a kenyérüket, sem az olajban sült rákjukat nem keresik már meg.

Budapesten a Lénárd-családnak semmije sem volt, az öreg Emy néniit leszámítva. Akármit is hall az ember egy életem át az öreg nénikéről, be kell látni, hogy a miénk nagyon jószágos asszony volt. Az Opera mellett lakott a nála idősebb Rudi bácsival. A lakás nagyon tágas volt, két idős embernek, de arra már alkalmatlan, hogy egy unokahúgnak, férjestül, két gyerekestül és szobalányostul együtt otthont adjon. Senki sem vetheti Emy néni szemére, hogy a gyerekeket és a szobalányt egy kis, sötét, egérjárta szobában helyezte el, ahol valamikor a jótékonyági vásárra félretett régi cipőket tárolták. Sosem tudtam meg, hol aludtak a szüleim.

A dicső időkből származó, hasonló budapesti elbeszélésekből gondolom, hogy talán az ebédlőben, a földre vetett matracokon.

Ebben a helyzetben apámnak újra munka után kellett néznie.

Aki reggel azzal indul el otthonról, hogy életének célt találjon, az tudja, hogy nincs nehezebb munka, mint munkát keresni. Ha ez igaz a mai, békésnek mondott időkre, el lehet képzelni - ha én nagy író lennék, most az olvasó át is érezné! -, mit jelenthetett mindez egy negyvenedik évén túli férfinak Budapesten, a legyőzött Magyarország fővárosában. Túlzás lenne a békeidők Budapestjéről beszélni. Ha a kommunisták szedett-vedett csirkefogókból, a háború végén a saját háborújukat kirobbantani szándékozó gazemberekből alakítottak kormányt, az igazság-érzetünk megkívánja, hogy elismerjük: Horthy serege hasonszőrűekből állt. Történelmi tanulmányaink során csak a Catilina-párti gazemberek közt akadtunk olyanokra, akikre hasonlóképpen rá lehetett bízni egy állam vezetését. Aki a háborúból és Fiuméből hazatérve az utcára ment munkát keresni, emberfeletti hősiességről és annál is nagyobb jóhiszeműségről tett tanúságot. Munka nem volt. A Jugoszláviához, Romániához, Csehszlovákiához csatolt országrészekből éppúgy, mint Fiuméből, tömegestül jöttek az állami tisztviselők munkát keresni. És jöttek a kiskereskedők, a földjeiktől megfosztott birtokosok. Apám egyetlen tőkéje, ha ez tőkének nevezhető, a sok ismerős volt. Sok barátira tett szert a régi szép időkben, így remélhette, hogy a csüggesztő utcákon összefut valakivel, aki okosabb nála. A Fiume ötletét adó találkozáshoz hasonlított a mostani is: ez az ismerős sem tudott mást mondani, mint hogy helyes a diagnózis, Budapesten nincs semmi lehetőség apám számára. De ez az úriember, egy szállítmányozó vállalat tulajdonosa, jó hírrel is szolgált: vállalatának bécsi képviselőjénél akad egy üres állás.

A békekonferenciának, mely a kis Fiumét véget nem érő vita tárgyává tette, sikerült a Habsburg birodalom helyén bábeli zűrzavart teremtenie. Négyszáz éven át zavartalanul közlekedtek az árucikkek Prágából Bécsbe, a paradicsom Magyarországról Prágába, a lengyel sonkák mindenhová, ahol csak sonkát szeltek a kenyerekre az emberek, és ha valaki vásárolni vagy eladni akart, annak sem volt semmi akadálya. A dicséretes szándékú, földrajzban jártas angol szakemberek, a franciák segítségével két- vagy háromezer kilométernyi határvonallal többet rajzoltak, és pontosan tudták, mit akarnak - ám fűtyültek arra, hogy mit akar Kelet-Európa. Rajzolgatásuk után egy vagon hagyma célba juttatása hősies föld- és vízrajzi vállalkozássá nemesült.

Mindennek egyedül a szállítmányozók látták hasznát. Egyedül ők igazodtak ki az engedélykiadó, a vám- és rendőri hivatalok útvesztőjében, egyedül ők tudták, melyik tíz államhoz tartoznak az egykor osztrák-magyaroknak nevezett vasutak. Egy szállítmányozó hivatalban, esetünkben ez az „Intercontinental”, elkelt még valaki, aki tíz nyelven beszélt. Reménysugár apámnak. Csak össze kellett csomagolni és Bécsbe utazni.

Nem állíthatom, hogy ez a remény ugyanakkor nagy örömet is jelentett. Inkább azt mondhatom, hogy az immár nem fiatal, a nem kívánt kalandoktól megfáradt férfihoz ennyire nem illő foglalatosságot keresve sem lehetett volna találni. Mi, akik már több háborút, több emigrációt átélünk, már tudjuk, hogy egy munka elvállalása nem hajlamainktól, ambícióinktól vagy a kötelességérzetünktől függ: egyszerűen arról van szó, hogy megkeressük éhező családunknak a betevő falatot, és ha különlegesen szerencsések vagyunk, a kávé, tejet, cukrot és lekvárt. Valószínűleg apám már akkor, 1921-ben vagy 22-ben tudta ezt. Anyám, aki egyre realistábbá vált, nem volt hajlandó azonnal vele menni, megígérte, hogy akkor utazik utána, ha nem rúgják ki a próbaidő első napjaiban és ha talál egy lakást, ahol a sok éves matracon töltött éjszaka után nem kell ismét az ebédlőben, a földön aludnia.

Így apám a „Rajta, szállítmányozó leszek!” vidám felkiáltással megint átlépte a határt.

Csak arra emlékszem biztosan, hogy apám nevetett, amikor azt mondta „szállítmányozó leszek”. Ő jutott eszembe, amikor meghallottam, hogyan utaztak be Venezuelába a magyarok a második világháború után. Sokan voltak, a kommunisták elől menekültek, vagy mert háborús bűnösök voltak, vagy mert egy harmadik világháborútól tartottak. Egyikük sem beszélt spanyolul, pénzük nem volt - és bátran állíthatom -, egyiküknek sem volt tapasztalta a fagyaltgyártásban és -kereskedésben. De Caracasban már működött a magyar „Eskimo” vállalat, melynek számos boltja kitűnő fagyaltot árult. Tábornokok, csillagászok, bankárok, futballisták, színészek, költők és tanárok azonnal pincéri állást kaptak. A fizetés nyomorúságos volt, de a reggeli és esti kenyérre elegendő. Napközben ehették a banánfagyaltot. Mindenkinék megengedték, hogy a következő fagyaltig az asztal alatt aludjon. Így tengődtek, míg meg nem tanultak egy pár spanyol szót, míg egy valamiképp jövedelmezőbb állást nem szereztek, míg meg nem érkezett Magyarországról a következő bíró vagy tábornok, aki örült, hogy dél-amerikai életét fagyaltárusként kezdheti.

Ám kevésbé valószínű, hogy ezek a bevándorlók barátaiknak „fagyaltos”-ként mutatkoztak volna be. Mint ahogy kopaszodó, megfáradt apám sem mondta volna magáról komolyan, hogy szállítmányozó. Az üzlet valódi szállítmányozói nevettek volna rajta a legjobban.

Apám sosem szabadult a gondolattól, hogy ez csak ideiglenes állás, olyan, amit egy vesztes háború után fogad el az ember, amit aztán, egy szép napon, valami komolyabbra cserélhet. Különös. Bölcs apám még nem tudta, hogy az ember egész élete ideiglenes.

Az egyetlen dolog, amire ezt a használhatatlan embert használni lehetett úgy, hogy ne okozzon kárt a cégnek, az volt, hogy a messziről, Triesztből, Bukarestből, Konstantinápolyból érkező telefonhívásokra válaszolt. Kellett valaki, aki beszél olaszul, románul, törökül. Ha Németországot kellett hívni, apám volt az egyetlen ember a vállalatnál - majdhogy az egész a világon -, aki a bécsi dialektuson kívül a rajnai németet is beszélte. Ritka alkalmakkor angol- és franciatudását is elővehetette. Legboldogabb pillanatai talán azok voltak, amikor jött egy-egy bajba jutott magyar, aki borát vagy marháit akarta eljuttatni a külföld egy titokzatos pontjára, és izzasztó, érthetetlen magyarázkodások után végre talált valakit, akivel megértetheti magát. Apám csúful várt néhány pillanatot, hadd izzadjon és siránkozzon a jóember, majd királyi gesztussal megkegyelmezett neki: „Nos, rendben, kedves uram, ha önnek jobban tetszik, beszéljünk magyarul.”

Apám szombat esténként mesélte el nekem ezeket a történeteket, amikor értem jött a Theresianumba. Ebben a tanintézetben oktattak a bécsi nyelvre, és mindarra, amit egy szerencsétlen gimnazistának tudnia kellett. Az ember nehezen szabadul illúzióitól. Apám hitte, hogy a távoli 1700-ban Mária Terézia császárnő által alapított intézet a háború ellenére is igen rangos, diákjainak ragyogó birodalmi karriert biztosító iskola.

Valójában nem csak a birodalom hiányzott, hanem a leves, az el nem fagyott krumpli is. Volt egy tánctanárunk, aki a tizenegy éves gyerekeket arra oktatta, hogyan kell egy idős hölgynek kezét csókolni és hogyan kell meghajolni, amikor táncra kérnek egy szép leányzót. A vesztes csaták okán az iskolának szakácsa sem volt, aki egy ehető kukoricakását főzött volna, ezért a kukoricalisztet szinte nyersen, lenyelhetetlen, kemény téglá formájában osztották szét. Tizennégy éves korban kezdődtek a vívóleckék: elengedhetetlenül fontosak a császári udvar lovagjai számára. Ám a reggelire adott lekváros kukoricatéglát még egy farkaséhes fiúcska sem bírta megenni. Egyet tehattünk: megkértük egy felsőbb osztályba járó társunkat, hogy tapassza fel az egész átkozott kulimászt a falra, jó magasra. Amikor a dühöngő tanár a bűnöst kereste, ártatlan arccal mondhattuk: „Már elnézést, Herr Professor, de én kicsi vagyok, nem érek fel

ilyen magasra”. Ami a tanítást illeti, ez természetesen latint és matematikát jelentett. Nekünk, magyaroknak - a tradíciók túlélők az államokat - kiváló tanáraink magyar nyelvet és irodalmat is tanítottak. De mégis az evés volt egyetlen beszédtemánk. Reggel, a tízórai szünetben a nap minden órájában státuszukra büszke theresianisták szaladtak ennivalót kéregetni a bejáró diákoktól. Akkoriban egy amerikai jótékonyági szervezet barnás színű süteményt osztogatott a bécsi gyerekeknek. A jótékonyág haszonélvezői nem voltak hajlandók megenni ezt a szemetet, és elhozták Mária Terézia szegényeinek. Mi hálás lélekkel fogadtuk el az éhhalál elleni ajándékot.

A császárnő és a jótékony amerikaiak idején az egyetlen boldog pillanatom az volt, amikor szállítmányozó apám értem jött szombat délután. Azt hiszem, akkor vált meggyőződésemmé, hogy ő a világ legjobb embere.

Először egy csemegeboltba tértünk be, mely emlékeimben Eldorádóként él. Nincs az a superlatívusz, ami leírhatná az élvezetet. Egy ihletett költő versbe szedhette volna extázisomat. Ám apám csemegekereskedőjével nem érhetett föl semmi költői kísérlet, mert kenyeret, vaját, kolbászt és teát árult!

Ha apámra gondolok, egyre inkább észreveszem, hogy mekkora hatással voltak rá az Angliában töltött évek. Nem tudom, hol másutt tanulhatta volna meg a „toast and tea” jelentését. Az amerikaiak inkább kávéat isznak a pirítóshoz, a németek kenyerüket kolbásszal eszik, nem vesztegetik idejüket a vékony pirítósszeletek elkészítésére. A háború utáni szegény Bécsben az efféle luxus ismeretlen volt. Szombat esténként, apám Szalma utcai (Strohgasse) másfélszobás lakásában megismerkedtem Anglia gyönyöreivel és Eldorádó gazdagságával. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy az életnek, mindennek ellenére, van értelme, és hogy egy kukorica-téglával a kezemben is lehet, kell reménykednem. Ennél alig tanultam fontosabb dolgot abban az iskolában.

Kevés szó esett beszélgetéseink során a szállítmányozó hivatalról. Az volt az érzésem, hogy apám, egy csésze teával és a pirítóssal a kezében, méltóbb helyen töltötte napjait. Azt mondta, hogy tanulmányt akar írni azokról a könyvekről, melyek alapján Schopenhauer - csak részben helyes - képet próbált alkotni magának Gautama Buddha gondolatairól. Megértettem, hogy apámat annyira érdekelte egy szállítmány birka sorsa, amennyire egy átlagos bécsi szállítmányozót Schopenhauer művei. Sosem láttam apámat rosszkedvűnek. Ha volt valaki, aki mindennek ellenére nem adta fel a reményt, hát ő volt az.

Először is azt remélte, hogy talál egy házat, ahol ellakhat az egész család. Egy napon ez a reménye beteljesült. Apám, aki, amint láttuk, minden gondját úgy oldotta meg, hogy összefutott az utcán egy régi barátjával, most egy tiszttel találkozott, akit a háborúból ismert. A tiszt a Bécsből nem messzire fekvő kis Klosterneuburgban levő házat kínálta eladásra. Apám gyors döntést hozott: „Megvesszük a házat, mindnyájan Klosterneuburgba megyünk!”.

Én még mindig a császárnő intézetének nagy és előkelő börtönében éltem. Sok részletre nem emlékszem. Csak arra, hogy apámnak más helyet kellett keresnie a szombat estéken, mert anyámat várta. Emlékszem érkezésére.

Már tizenegy évesen is voltak emlékeim a történelmi vereségekről. A háború első évét Eszékből töltöttük, amikor az osztrák-magyar hadsereg megtámadta Szerbiát és vereséget szenvedett: úgy járt, mint aki hegedülni indult, de a végén neki húzták el a nótáját. Mi, a vereséget követően hanyatt-homlok Budapestre menekültünk. Egy nyarat Tirolban töltöttünk, Bruneckben, emlékszem az ijedségre, amikor az olaszok felrobbantották a Col di Lana-t és végleg megállították az osztrákok előrenyomulását. Hallottam Fiume szétdarabolásáról, de

sosem hittem volna, hogy anyám képes lenne szegény apám legragyogóbb terveinek ilyen tökéletes lerombolására!

A klosterneuburgi házat inkább kunyhó névvel kellene illetni. A kertben, néhány ribizlibokron és pár tyúkon kívül nem volt semmi. Nem csak a fürdőszoba volt ismeretlen fogalom a környéken, de az egész városban sem volt egyetlen vízvezeték sem. Anyám meg azt hitte, hogy elhozhatja bútorait, melyek a szarajevói merénylet óta egy raktárban álltak! Azt remélte, hogy lesz egy külön gyerekszoba! Egy rövid szemle a helyszínen romba döntötte illúzióit.

Be kell vallanom, anyám türelmes asszony volt. Évekig a legjobb magyar sebész mellett asszisztenskedett. Szó nélkül tűrte az életet Emy néni házában. De azt remélte, hogy egy szép napon ismét azt az egyedül emberhez méltónak tartott életet élheti, melyet polgári életformának nevezhetünk.

Ki nem bocsátaná hát meg anyám véget nem érő sikoltozását, kiabálását és zokogását? A férje, aki már túl öreg volt ahhoz, hogy megváltozzon és megjöjjön az esze, már megint megbocsát-hatatlan ostobaságot cselekedett. Meg lehet bocsátani, ha egy férfi dohányzik vagy szombatunként úgy berúg, hogy három napig ki sem jön a házból. De hogy lehet megbocsátani egy filozófiadoktornak, a keleti bölcsesség tudósának, ha elvállal egy nyomorúságos állást és szállítmányozó lesz? Meg lehet bocsátani ennek a szerencsétlennek, aki azt sem tudja, milyen egy ház, és a maradék nyílt és titkos tartalékokból egy kunyhót vásárol a világ végén, hogy odaköltöztesse a családját? Anyám azért is tombolt, hogy a kunyhónak épp Ausztriában kell lennie, abban az országban, melyért sosem rajongott. Csodálatos magyarsággal beszélt, franciatudása tökéletes volt. A német sosem volt erőssége, s amikor szembekerült a bécsi dialektussal, nyelvtudása végképp összeomlott. Ám ha már valaki - Isten bocsássa meg bűneit - Bécsbe költözik, akkor miért kell éppen Klosterneuburgba mennie? Egy ilyen helyen csak a Stiftben, a Theresianummal egyidős kolostorban élő ágostonrendi szerzetesek érzik jól magukat!

Apám érvelni próbált, már amennyire könnyek és átkozódás ellenében érvelni lehet. Sovány sikere volt, noha mai szemmel érvei semmivel sem tűnnek kevésbé ésszerűnek, mint anyáméi. Azért fogadta el az állást, mert nem talált jobbat. Azért Bécsben, mert Budapesten nem volt munka. Bécsben rettenetes lakáshiány van, és egy tisztességes ház ára elérhetetlen volt. Bécs sok szempontból ugyanabban a helyzetben volt, mint a magyar főváros. Már nem volt a birodalom központja, de ide menekült a minden elveszthetőt elvesztett ország összes szerencsétlenje, legyőzöttje. A függetlenné vált országokból, Csehszlovákiából, Lengyelországból Bécsbe csődült osztrákok lakást és munkát kerestek. A háború alatt álltak az építkezések. Klosterneuburg... és újra visszatérünk apám ifjúságának Angliájához. Angliában megismerte az ingázókat, vagyis azokat az angol urakat, akik a 'tea and toast', és esetleg egy tányér porridge, két főtt tojás és a dán szalonna elfogyasztása után hónuk alá csapják a Times-t, felszállnak a londoni vonatra és jóllakottan, a politikai helyzetről értesülten és vidáman érkeznek meg a hivatalba.

Bár sose említette volna a vonatot! Ami a nyomorúságos szerelvényt illeti, mely reggelente Klosterneuburgból a munkahelyükre vitte a munkásokat és hivatalnokokat, anyám kétségbe-esése és dühödt kiabálása érthető volt.

A vesztes háború eme elfelejtett maradványainak leírása helyett inkább elmondok egy kis történetet, mellyel a bécsiek szokták magukat vigasztalni: Egyszer egy rongyokba öltözött embert találtak a síneken fekvő, nagy darab kenyérrel a kezében. „Vigyázz, kiabáltak a járókelők, jön a vonat!” - „Hadd jöjjön, meg akarok halni”, szól az ember. - „Hát akkor ugyan miért tartogatja a kenyeret e kezében?” - Erre az öngyilkosjelölt: „Meg akarok halni, igaz, de nem éhen, míg ideér a következő vonat.”

Hozzátenném a klosterneuburgi gimnázium némettanárjának leckéjét. Ő is, mint mindenki, hallott a gyakori vasúti balesetekről. Két gyakran összetévesztett szó: a „baleset” és a „tragédia” közötti különbséget akarta elmagyarázni nekünk.

„Ha a vonat befut az állomásra, egy úr megcsúszik a hibás lépcsőn, a kerekek alá kerül és meghal, ez baleset, igen sajnálatos baleset. Viszont ha valaki a háború összes csatáját végigharcolta, sosem sebesült meg, a sok veszély után ugyanazon a kis vonaton tér haza és, mint előző példánkban, a kerekek alá esik és meghal, akkor elmondhatjuk, hogy ez az ember tragédia áldozata lett”.

Szüleim nem vitatkoztak a két szó helyes használatán. Mindketten belátták, hogy a rozoga kis vonatot, mely csak azért viselte Ferenc József nevét, mert elfelejtették átkeresztelni, semmiképpen sem lehetett összehasonlítani a puha ülésű vonatokkal, melyeken az angol birodalom gentlemanjei reggelente a füstölt halat és a Times híreit emésztették.

Nem szívesen hallgattam, ahogy anyám apámat szidta. Most, fél évszázad múltán, nem hibáztatom érte. A háború előtt nagyon szép házunk volt. Apám szobájában nagyszerű Buddha-szoborgyűjtemény volt, anyám szobájában pedig régi magyar parasztkorsók és ünnepi népi csipkék. Az esküvőjük alkalmával méretre készített, nem boltban vásárolt bútordarabok kivétel nélkül hatalmasak voltak. Anyám festményei és apám testvérének, Róbert bácsinak a rajzai és rézkarcai lógtak a falon. Hamar kiderült, hogy ha mindezt bezsúfolnánk klosterneuburgi új otthonunkba, rázárhatnánk az ajtót és mehetnénk aludni a szállodába, mert egy talpalatnyi hely sem maradna.

A vereségek után az ember megél valahogy és újra reménykedik. Ez esetben kölcsönt kértünk Emy nénitől, aki már elég öreg és bölcs volt ahhoz, hogy tudja: ezt a pénzt a Lénárd-család sosem fogja visszaadni. Egy építész két szobát toldott a földszinhez és három apró hálószobát az emelethez. A legnagyobbik a nővérem, Hansi műterme lett, a legkisebb az én háló- és tanulófülkém. Még egy évig szó sem volt nyugodt és rendszeres életéről.

Apám, bár csüggedt képpel, de továbbra is a hagyma és birkaszállítmányozással foglalkozott. A festői Klosterneuburg gimnáziuma messze volt, e történelmi intézményben folytattam tanulmányaimat. Most már értettem a bécsi nyelvet, de egyre kevésbé ismertem magát a várost, melyet nem volt alkalmam bejárni. Nagy eseménynek számított, ha vasárnaponként apám elvitt az Aranybárány szállóba. Ez volt az egyetlen magyar cégérű intézmény, a történelmi időkben a magyar kereskedők és arisztokraták találkozóhelye. Itt még a pincérek is Bécsbe kerültek magyarok voltak, és némettudás nélkül is el lehetett lenni. Mindig azt hittem, hogy egyszer minden rendbe jön, elfelejthetem a németet és beköltözhetek az Aranybárányba.

El is cseréltem tehát Bécset, igaz, nem Magyarországra, mely egyre inkább a regények és a történelemkönyvek helyszínévé vált számomra, hanem Klosterneuburg szerény városára, mely annak, aki nem bízta magát a kis vonatra, nagyon messze volt Bécstől. Ezért nem is tudom elmondani, milyen volt a főváros a húszas években. Csak annyit tudok, amit egy kortárs, egy gyerek tudhat, aki néha többet lát, mint a felnőttek, mert tekintete fiatalabb, és mert nem gyűjtötte még össze a minden helyzetre érvényes előítéletek és szabályok kincsesládáját. Egy tényről híven beszámolhatok, nem tartok attól, hogy meghazudtolnának: Bécs nagyon boldogtalan város volt. Felesleges a Kék Duna keringő birodalmi dicsőségéről álmodozni. Az utolsó császár úgy köhögött, mint egy bús, sokgyermekes funchali elítelt. Schönbrunn csecsemők és dajkáik városligete lett, a turisták városa még nem született meg. Hiszen miféle turista jött volna az ellenség fővárosába? A győzteseknek, az angoloknak és a franciáknak is más volt a gondjuk. Talán még ki sem találták a „turista” szót.

A bécsiek tudták, hogy a dolgok rosszul állnak. Egy egész nemzedék érezte kötelességének, hogy a sok baj okozóját megtalálja. Az ilyen helyzetekben nincs nehezebb, mint a történelmet a történetektől megkülönböztetni. Apám néha hazahozott egyet-egyet, amikor kollégáival egy jobb étteremben vacsorázott, és a savanyú káposzta és a knédli után jutott egy kis idő a világtörténelem értelmezésére is.

„Mindenről Szerbia tehet - kezdődött az egyik történet. Az Osztrák-Magyar Birodalom igen méltányos ultimátumot küldött, Ferdinánd trónörökös meggyilkolásáért kért elégtételt, és követelte a felforgatók elleni erélyes fellépést. A belgrádi külügyminisztériumban senki sem tudta, mint jelent a „felforgató” szó. A szótárban nem találták, ezért visszautasították az ultimátumot. Kitört a háború”.

A németeknek egy még jó húsz évig, szükség esetén akár napjainkig is használható bűnös volt a keze ügyében: Wilson elnök. Wilson, éppen, amikor Ludendorff újabb rettenetes támadást tervezett a szövetségesek ellen, béketervvvel állt elő. Pontokba szedett, azonnali békeajánlata nem tartalmazott valódi engedményeket német és osztrák-magyar oldalról, sem gyökeres határváltoztatásokat. Ludendorff, miután átszállította ágyúit az orosz frontról a franciára, biztos volt a győzelemben, visszautasította az ajánlatot. Egyetlen tankja sem volt, légierije elavult. Az amerikaiak reakciója azonnali volt: havi kétszázezer ember, tankok tömege. Ludendorff és Hindenburg serege néhány jelentéktelen győzelmet követően menekülni kényszerült. Amikor már nem lehetett takargatni a helyzetet és a megvert németek visszavonultak Belgiumba, a német diplomaták, a kétségbeesett tábornokok kérésére felajánlották Wilsonnak, hogy az offenzíva előtt elutasított program értelmében tárgyaljanak a békéről. Nem csoda, hogy a későn jött beleegyezésre a versailles-i békekonferencia volt a válasz. Attól kezdve a németek szerint Wilson a saját programját árulta el, és ő okolható minden bajért.

Nem arról van szó, hogy Wilson ártatlan lenne. Amerika megint túl sokat várt, mielőtt belépett volna a háborúba. Az első tragikus alkalom akkor adódott, amikor Zimmermann német miniszter azt ajánlotta Mexikónak, támadja meg Amerikát és szerezze meg Texast. Az angol diplomácia elfogta az üzenetet és figyelmeztette az amerikaiakat. Tagadni nem lehetett, sem bocsánatot kérni. De Amerika türelmes volt.

Másrészt még a Wilson-párti, az amerikai politikát helyeslő történészek sem állíthatják, hogy Amerika úgy húzta volna meg az új határokat, hogy Európa országait boldogabbá tegye. Sőt, ez eszükbe sem jutott. Egy elnök, még ha tanár is, mint Wilson, el sem tudta képzelni, hogy valaki boldogabbá vagy boldogtalanabbá tenné Mississippi államot azzal, hogy Tennessee határát máshol húzza meg. Ugyan miért lenne boldogtalanabb Ausztria, ha elveszti Trieszt városát és Tirol egy darabját?

Az osztrákok igenis boldogtalanok voltak Trieszt, egyetlen kikötőjük elvesztése miatt. Sőt, elkésérítette őket, hogy egy város, amelyre oly sok pénzt költöttek és ahol egy osztrák mérnök feltalálta a hajócsavart, ilyen hűtlennek bizonyult. Az Olaszországban irredentának nevezett területekkel kapcsolatban jó volt Ausztria lelkiismerete: ez volt az egyetlen nem német nyelvű térség, ahol a közigazgatás a helyi nyelven folyt! Ennek elég egyszerű magyarázata, hogy az osztrák állami hivatalnoknak, akármilyen állást töltött be, nyolc éves középiskolát kellett elvégeznie - ez nyolc év szinte kegyetlen szigorúsággal oktatott latint jelentett. Radetzky marsalltól kezdve bárki, aki olasz földön hivatalnokoskodott, fél év alatt megértette magát. A Brenner-hágótól délre élő osztrákok akkoriban inkább boldog győzteseknek számítottak, mintsem szerencsétlen áldozatoknak. Pénzüik a bankban volt, nem kellett az inflációtól tartaniuk, mely Ausztriában azokat a kevés javakat és reményeket is tönkretette, melyeket a háború megkímélt. Mussolininak kellett jönnie ahhoz, hogy ezeknek az Isten kegyelméből és a nép akarata ellenére lett győzteseknek is megnehezüljön az élete. Az egészben az volt a leg-

tragikusabb, hogy a déli hivatalnokok és az *altoadesini*-k közötti ellentétet elmergesedéséről az olaszok tudták, hogy Mussolini bűne, ám a tiroliak az olaszok elvetemültségét okolták. Bécs neheztelése ezáltal is nőtt.

Ha haragjuk minden, a déli határra vetett pillantással egyre növekedett, nem csillapodott az északi oldalra, a független csehszlovák államra tekintve sem. Az osztrákok őrvongtak. A csehek az osztrák seregben kezdték a háborút, ám amikor a marne-i ütközetben a németek, az orosz fronton pedig az osztrákok szenvedtek egyformán fájdalmas vereséget és a politikai helyzet magváltozott, teljes cseh hadosztályok álltak át az oroszok, és néhány ritka esetben az olaszok oldalára. A bécsiek szemében Csehszlovákia a jól megfizetett árulók országa volt. Senki sem látta előre, hogy az irigyelt győzelem bére előbb a német, majd nem sokkal később az orosz invázió lesz. Ezeket az eseményeket Versailles-ban éppúgy nem látta senki előre, mint a besavanyodott Bécsben.

Ha ez volt a béke kovácsainak célja, el kell ismerni, hogy sikerrel jártak. Ausztria és Magyarország között újra felszították a gyűlöletet, melyről már mindenki azt hitte, hogy örökre kialudt. Mindössze arra volt szükség, hogy egy kis nyugat-magyarországi megyét, azzal az ürüggyel, hogy ott sokan beszélnek németül, az osztrák köztársasághoz csatoljanak. Semmi-ségnek tűnhet, ám mindenható urak megengedték, hogy a megye fővárosa választhasson, és az tüstént Magyarországot választotta.

A helyzet nagyon hasonlított a fiumei só- és halpiac esetére. A parasztok, akár osztrákok, akár nem, ősidők óta szárazbabbal és zöldbabbal látták el Magyarországot, úgy is hívták őket: „Bohnyzüchter”, azaz magyarul poncichter. Most az egész megye Ödenburg, azaz Sopron fővárost kivéve Ausztriához tartozott. A parasztok nem szállíthatták a babot Magyarországra, külföldre, az osztrákok pedig azon mérgelődtek, hogy a főváros nem lett az övék, így minden közlekedési kapcsolat megszűnt a kis falvakkal. Egyetlen vonat járt Sopronból Bécsbe.

Jugoszláviában nagy volt a zűrzavar, a győztesek és legyőzöttek, a katolikusok és ortodoxok, a keresztények és mohamedánok harcban álltak. Ausztriával minden hasznos kapcsolat megszűnt.

Minden új határral nőtt az osztrák köztársaságban a nyomor. Soha nem volt még ekkora szegénység. Az infláció és a vereség megokolására bűnbakokat kellett keresnie.

Távoli történelmi perspektívából nézve hozzátehetjük, hogy Franz Kafka volt az egyetlen jelentős külföldi, aki ezekben az években Ausztriába jött. Amikor megérkezett, a többi menekülnél is elveszettebb lett. Lengyel zsidó családját a német zsidók lenézték. A csehek is lenézték, mint prágai németet. Már csak meghalni jött Ausztriába, egy szomorú kórházat választott, épp Klosterneuburg mellett. Senki sem vette észre, hogy meghalt.

Az infláció volt ennek a gyűlölttel teli, nyomasztó állapotnak a szimbóluma. A világoskék ezerkoronás, a gazdagság és hatalom jelképe már villamosjegyre sem volt elég. Egyszerűen úgy nevezték: ein Fetzen - egy rongy. Ha egy kisfiú csokoládét akart vásárolni, öt rongyot kért a mamájától.

A pácból csak az új Népszövetség, egyfajta gazdag urak társasága segítségével reméltek kimászni. Az osztrák kancellár, egy jó szándékú prelátus Genfbe utazott, hogy a tapasztalt egyházi emberek alamizsnakérő szavaival és mozdulataival könyörögjön. A Népszövetség nem utasította vissza a sovány öregember kérését. Lerítt róla, hogy szegény, mint a templom egere. Megadták hát a kért kölcsönt, de egy apró feltétellel: fenntartották a jogot, hogy egy teljhatalmú biztost küldjenek az új nemzetgazdaság tervezésére. Ez azt jelentette, hogy a birodalom irányításához szükséges nagy létszámú állami hivatalnoki apparátus feleslegessé vált

a kis köztársaság számára. A gyakorlatban egyik napról a másikra sok ezer ember maradt munka nélkül.

Az erre az alkalomra kreált 'Abbau' - leépítés - szó számtalan családapát megtanított arra, hogy munkahelyük a vasútnál, a postahivatalban, az iskolákban vagy a szerény köztisztaságnál megszűnt. A nagylelkű ajándék a gyűlölet és a kétségbeesés újabb forrásává lett. A politikai csoportok propagandájától függött, hogy ez a gyűlölet az Népszövetség, a biztos, a pap vagy Ferenc József császár ellen irányult, aki azzal indította el a háborút, hogy mindent meggondolt és mindent megfontolt.

Ez volt az a korszak, amikor a szocialisták és a kereszténydemokraták küzdelme egyre jobban elvadult, és megszülettek azok a mozgalmak, melyek nem sokkal később lehetővé tették a náci csapatok bevonulását.

Bécs a húszas években nem volt boldog város, nem éltek gondtalanul az emberek. Gondtalan csak egy barátok társaságában elköltött ebéd lehetett, egy vendéglőben, ahol szárazborsó-levest és füstölt szalonnát szolgáltak fel, vagy a - közös kalandok emlékére - magyar gulyáslevest. Apám a rozoga vonaton való utazástól megéhezve, olykor megengedte magának ezt a déli fényűzést, mely a visszanyert békének és talán a jövőbeli békébe vetett reményének volt szimbóluma. De füstölt szalonna is alig akadt.

Emlékszem, sőt életem egyik legemlékezetesebb eseménye, a béke valódi szimbóluma az a nap volt, amikor beszüntették a kenyérjegyet. Belépni egy pékségbe, három, négy, öt zsemlét venni papírok nélkül és mind megenni - ez a gondolat még soha sem fordult meg a fejemben. Kenyérrel a kezemben részemről kész voltam arra, hogy higgyek az örök békében!

A bécsiek, akik már belátták, hogy a világtörténelmet nem lehet megváltoztatni, ám talán el lehet viselni, esténként visszatértek Eldorádóba - vagy legalább is a jólét birodalmába. Azaz eljártak a kocsmába, „Heuriger”-t, vagyis savanykás tavalyi bort ittak, mely éltette a jövőbe vetett hitüket, legalább addig, míg az elkövetkező háború fenyegetése el nem sötétítette ezt a szegényes jelképet is.

Kis osztrák iskolatársaimat távol tartották a múlt és a jövő politikai elképzeléseitől. Olyan szigorúan tanították a latint, mintha holnapután újra Triesztben kellett volna hivatalnokoskodnunk. Nem gondoltak arra, hogy e sorok íróján kívül talán senki más nem hozza kapcsolatba Cicerót és a sarki pékséget.

A lehetséges béke szimbólumai közé tartoztak a boldog nyugatról érkező rokonok ritka látogatásai. Olyannyira ritkák voltak, hogy hónapokig másról sem beszéltünk. Az első boldog nyugati, aki emlékeimben él, apám holland unokatestvére volt. A semleges ország - a legnagyobb csoda a szenvedő világban - boldog polgára sosem látott ajándékkal érkezett: egy narancssal. Egy ilyen csodálatos gyümölcsöt csak, úgy, minden bevezetés nélkül megenni bűn lett volna. A kandalló párkányára tettük és telefonáltunk barátainknak, rokonainknak: „Mikor láttatok utoljára narancsot? Akartok látni egyet? Holnap délután átjöhetnek, megszagolhatjátok.”

Egy másik alkalommal még nagylelkűbb látogatónk érkezett, Mr. Goodman, Memphisből, apám unokanővérével, Bob névvel. Most egy amerikai aranypénz volt az ajándék, a narancsnál is ritkább és csodálatosabb. Semmi kétség, megérkeztek a milliomosok. A nagylelkű rokonok gazdagságáról a Cook vállalat programfüzete győzött meg minket végleg, mely nélkül egy lépést sem tettek. „Thomas Cook and Sons” volt a vállalat neve, amely beutaztatta az első amerikai turistákat, a későbbi nagy tömegek első képviselőit, amikor még földgolyónk nem ismerte a repülőgépeket és a gyors járműveket. Egy Cook-ügynök kísért a vállalkozó szellemű amerikai a kikötőbe, ahonnan hajója Le Havre-ba indult. Onnan egy másik Cook

Párizsig kísérte, ahol egy újabb Cook megmutatta neki, hogyan találhat szállodát és rendelheti meg az első napon vacsoráját és másnap a reggelijét. Csodálatos Cook-emberek jóindulatú és mindenhol jelenlevő népe nyitotta meg Japán kapuit és a piramisokhoz vezető utat. A gondtalan turistának sem nyelvekre, sem térképekre nem volt szüksége. Amikor a bácsi reggelente hirtelen nem tudta, hol van, elég volt megkérdeznie Bob nénitől: „Ma hol vagyunk?”. Akkor Bob néni egy pillantást vetett a Cook-programfüzetre: „Csütörtök van, tehát Bécsben”. Tévedés kizárva.

Nem hiszem, hogy nagyon jó benyomást kelthettem a mozi hazájából érkezett rokonaimban. Apám adott néhány angolórát, Fiumében pedig szerzett nekem egy angol tengerészt, akivel sétáltunk és társalogtunk, de apám ritkán ért rá, a tengerész pedig D'Annunzio érkezése után elhajózott a nagy-britanniai vizekre. Jó néhány szót ismertem anélkül, hogy pontos jelentésükkel tisztában lettem volna. Tudtam azt, hogy „Good bye”, de nem esküdtem volna arra, hogy jelentése: „örülök, hogy látlak” vagy pedig „agyő, kedvesem, elmehetsz”. Még ma is gyötör a kétely, hogy a frissen érkező rokonokat mosolygó arccal, ajándékkal kezemben talán egy igen szívélyes good bye-jal fogadtam. Anyám úgyszintén, bár kiváló magyaros ebédet főzött, rögtönzött angolsággal beszélt, mely úgy hallatszott, mint az olasz helyett használt francia a fiumei piacon. A család becsületét apám mentette meg, aki egy-két szabadnapot vett ki a hivatalnál, hogy sosem látott unokanővérének megmutassa az immár turistalátványossággá lett Ferenc József-palotát és Schönbrunn.

Ritkán jött más vendég. A legtekintélyesebb és leghűségesebb vendégünk Zsinka professzor volt, a budapesti Nemzeti Múzeum őre. Apám Konstantinápolyban ismerte őt meg és lett csodálójává. Akkoriban a furcsa kis ember az irattárban a szultán leveleit olvasgatta, melyeket egy török sem értett. Zsinka professzor egy rejtélyes tudomány művelője, jobban mondva egyetlen ismerője volt: értette a középkori török iratok nyelvét. A régi korok török diplomáciai nyelve - ezt az első vasárnapi ebéd közben tanultam meg - ótörökből, arabból és perzsából áll - ám ezek mindössze a legfontosabb elemei. Míg a tizennyolcadik században a német fejedelmek megelégedtek azzal, hogy francia és latin mondatokkal ékesítsék leveleiket, a régi, egyre hatalmasabb szultánok tatárt és afgánt keverték soraik közé. Egész Európában nem volt három ember, aki meg tudta volna fejteni ezeket a gyönyörű pergamentekercseket, melyekből Bécsbe is érkezett jó néhány példány. Mint a történelem eseményei mutatják, már érkezésükkor sem értették meg, mi áll bennük. Az osztrák köztársaság irattárát, a birodalmi irattár utódát gyötörte a kíváncsiság, ezért török tudósokhoz fordult, akik azt tanácsolták, hívjanak egy arab tudóst. Az arab tudós egy perzsát ajánlott, végül is a könyvtár a bibliográfián keresztül tudomást szerzett barátunkról, megkérte hát a magyar kormányt, adnák kölcsön ezt a ritkaságot. Ám a magyar tudósnak volt egy igen ritka, apró hibája: nem tudott németül. Nem maradt más hátra, mint a különös professzor gondosan rótt magyar sorait németre fordítani.

A nehezen megfejthető levelek voltak a professzor specialitása. Amikor levelet írt haza, a protestáns lelkésznek címezte, aki jó szívvel felolvasta azt analfabéta édesanyjának.

Szerencsére a jó ember, aki egy cserkészcsapatot is vezetett, kötelességének érezte, hogy foglalkozzon velem. Vasárnap délutánonként magyar irodalomra és történelemre tanított, ezért soha nem lehetek elég hálás neki. Azon kevesek egyike volt, akikkel apám komolyan beszélhetett, úgy, ahogy azok beszélgetnek, akik életük nagy részét poros könyvtárakban, régi könyvek közt töltik.

Ritkán akadt más szórakozásunk. Anyámnak nagyon hiányzott a színház. Nem csak Klosterneuburgban volt ismeretlen ez az intézmény, de a háború utáni Bécsben sem tengett túl a kínálat. Egész más volt a helyzet Budapesten, ahol akkor is harminc színházban volt minden nap előadás, amikor kenyér sem volt, és Bajor Gizi magyar színésznő Duséhoz volt hason-

lítható. Csak egy szerencsés véletlennek köszönhetően maradt Magyarországon: egy árva szót sem tudott semmi más nyelven.

Apám kevesebbel is megelégedett, és amikor egy szegény kis cirkusz érkezett az állomás mögötti üres telekre, elvitt engem szombat este. Ezek a cirkuszosok éppolyan szegények voltak, mint a többi, háború sújtotta intézmény. Egy kisgyerek minden lelkesedése kellett ahhoz, hogy az előadás tapsot kapjon. Leginkább az lelkesített, ahogy apám, mintha a maga módján részt venne az előadásban, a műsor végeztével elbeszélgetett az artistákkal és a pojácákkal. Ha egy hosszúhajú medvetáncolatot látott, románul szólt hozzá. Emlékszem egy tűznyelőre, aki rettenetes szavakat üvöltött - valójában jóindulatú, ártalmatlan török volt. Néha egy-egy olasz bábos is csatlakozott a társulathoz. A győztesek méltóságával hagytuk el a teret.

Bécsbe utazni színházba a felnőtteknek sem volt egyszerű. Az utasnak villamost kellett volna találnia este az állomásig, majd egy esti vonatot, és még fél órát gyalogolni a színházig - a mai autós korban nehéz elképzelni, micsoda vállalkozás lehetett. A mai szemnek furcsák volnának a rádió, gáz, jégszekrény, turmixgép és ezer más, a mai nőknek létfontosságú dolgok nélküli házak.

A vereség után csak a mozi intézménye vigasztalta a szenvedőket. Néma mozi, természetesen. A luxusmozikban a filmet valódi zenekar kísérte. Klosterneuburgban vasárnaponként egy hegedűsből és egy zongoristából állt a zenekar. A két zenész együttműködése harmonikus volt, megkönnyítették egymás munkáját. Hol a hegedűs ment ki meleg kolbászt enni, hol a zongorista szomjazott meg egy háborús vagy szerelmes jelenet alatt, ilyenkor a hegedűs egyedül szólaltatta meg a tenger hullámain, a vihart vagy ami épp eszébe jutott. Néha együtt próbáltak nagyhatású effektusokat létrehozni.

Egy berlini társaság, az UFA fedezte Ausztria filmigényének nagy részét. Berlin környékén egy homokdombot építettek, és mellé egy megkapó papírmásé-piramist. Kitűnően megfelelt a bibliai fáraók és nyilazó katonáik megjelenítésére. Amikor a vásznon bibliai jelenetek peregtek, a zenekar mély érzéssel játszotta a „Stille Nacht, heilige Nacht”-ot. A porosz filmvállalat nem szívesen pazarolta a homokdombot és a piramist egyetlen fáraóra. Hamar rájöttek, hogy a díszlet ideális Napóleon és a mamelukok csatájához. A történelmi színtéren nem sokkal később, ugyanazon a lovon, ugyanazokkal, ám most a régi francia gárda ruhájába bújtatott katonákkal körülvéve megjelent a fehérnadrágos Napóleon császár. A zenekar alkalmazkodott a megváltozott történelmi helyzethez, és a Radetzky-marsot játszotta.

Mégis az amerikai film volt a vesztes Európa számtalan szenvedőjének valódi vigasza. Nem tagadom, apám is el-eljárt vasárnap este a klosterneuburgi kis moziba. Ő sem állt ellent a hollywoodi jó hír, hogy ne mondjam, evangélium kísértő szavának, mely szerint a bűn mindig elnyeri büntetését és győznek a jók meg az igazság. Ez nem volt történelem, még annyira sem, mint a fáraó és Napóleon vitatható tettei, de az embereknek nagyon jólesett. A valódi történelemben a nagy csaták győztesei mindig elvesztették az utolsó ütközetet és vereséget szenvedtek. Ártatlan városokat dúltak fel és égettek porrá, még a győztes országoknak a mindennapi életben bölcs vezetői is a földrengéseknél is pusztítóbb békeszerződéseket kötöttek. A valóság hétfő reggeltől a következő vasárnapig örültek által rajzolt határok között játszódnak, de a vasárnap esti amerikai film egy jobb világról mesélt. Persze, a gyilkosok is elfoglalhatták a farmot, és olyan hamis dollárt nyomtathattak, mint a Quarnaro parancsnokának a képe zöld bélyegein. A jókat kamrába zárhatták és kötéllal fenyegethették, éppen úgy, mint egy kommunista ország polgárait, de mielőtt a film véget ért, jobban mondván, mielőtt a zongorista egy újabb korsó sörért indult volna, mielőtt a hegedűs nekiült volna a szalámis vajaskenyérének, minden jóra fordult. A nézők talpra ugrottak. A gyerekek és a felnőttek ugráltak, mint a bolondok, visszafojthatatlanul felkiáltottak: „Jönnek a mieink!”. És senki sem

kételkedett abban, hogy egy igazságos világban élünk, ahol minden sérelmet jóvátesznek, ahol csak egy kis türelem kell és kiderül, hogy nem lett volna szabad feladni a reményt. A szerencsétlen osztrák polgár egyszer már elveszítette minden reményét, és most minden héten újra elveszítette, de vasárnap esténként megint visszanyerhette.

Talán az utolsó történelmi esemény, melyet apám még saját szemével látott, és amelyből reményt merített, egy kisegér, a rajzfilmek Miki egerének megjelenése volt. Minthogy ezek a filmújdonságok nem jutottak el a mi kis mozinkba, apám valószínűleg Bécsben látta, és elmesélte nekem a történetet. Még maga Miki eger sem lehetett volna boldogabb, bár azt hiszem, hogy a mozinkban lakó egerekre sosem volt nagy hatással ez a remek film. A kisegér a való világban szegény, üldözött lény. Az emberek örök időktől kezdve a macskák oldalán állnak. Egérfogóval, méreggel üldözik szegény egérkéket. Sorsuk az, hogy végül minden csatát elveszítsenek. Ám a mozi világa a szenvedők vigasza. Ahol a jók legyőzik a gonoszokat, ott a szegény kisegér is győzedelmeskedik a gonosz macska felett.

A kisegér győzelme a macska felett az amerikai lélektan nagy eredménye. A húszas években még nem tudták, ma már tudjuk. Az amerikai politika a szegény, kedves és derék kisegér politikája, aki erkölcsi fölénye révén győzi le a macskát. Amerika megengedheti magának a fényűzést, hogy az utolsó pillanatban érkezik. Mindig eljön a pillanat, amikor „jönnek a mieink” és az erény fennen győzedelmeskedik.

A két háború közötti húsz év cseppet sem hasonlított arra, amit békének szokás nevezni. Az egyik generáció azzal a szándékkal vetett véget a világháborúnak, hogy bármely áldozatra képes azért, nehogy megismétlődjének ezek az események. A következő generáció egyébbel sem törődött, mint hogy az elkövetkező háborút az előzőnél még hatékonyabbá tegye. Még a kis államok is, melyek immár szabad és békés népek hazája lehettek volna, generálisok kinevezésével és ágyúk vásárlásával kezdték független létüket.

Ha ma el akarom mesélni, mit élt át apám a békés lelkek szigetén, melyet később még látott elsüllyedni a viharban azon a nyári napon, amit az utókor „az ultimátum napja”-ként emleget, nincs sok mondanivalóm. Elég soká élt ahhoz, hogy lássa a kenyérjegy eltűnését, az amerikai filmek megjelenését, és tegyük hozzá a jólét harmadik jelképét: még látta a kávé visszatérését. A varázslatos arábiai cserje is a szarajevói merénylet egyik áldozata lett. Magyarország elvesztette fiúmezt, Ausztria a triesztit, a kávénak pedig nem volt sürgős, hogy boldoggá tegye az imperialista láncoktól felszabadított országokat... Arábiát, amely az iszlám pápája, a szultán uralma alatt sok évszázadon át békés ország volt, most számos apró, úgynevezett független nemzetre osztották fel. Ez azt jelentette, hogy most ott egy tucat sejk és sivatagi rabló szabályja parancsolt, míg térképe félelmetesen hasonlított Európa térképéhez. A kávé most még távolabbi, még ismeretlenebb országokból érkezett, Dél-Amerikából, melyről a szegény európai éppoly keveset tudott, mint Wilson elnök Európáról.

Apám számára a kávé a visszanyert béke jelképe volt, nem munka közben vagy utcán elfogyasztandó ital. A vasárnapi ebédet követő szent szertartás kellett ahhoz, hogy a drágán vásárolt nedűt kortyolhassa. A sivatagot szimbolizáló kávé neki, aki járt Törökországban, alkalmat adott arra, hogy előhozakodjék a törökök bölcsességével.

Apám bölcsességéhez orvosi intelmek nem tartoztak, ám szívesen kihasználta ezeket az alkalmakat, hogy elmondjon egy-egy életmeghosszabbító keleti bölcsességet:

„A törökök reggeltől estig szívják a nargilét, a vízipipát, mégis élnek - és miért? Mert közben mindig forró, erős kávéat isznak. Kutyaharapást szőrével... Az egyik mérgezi a másikat. Sok kávéat kell inni.”

Szívesen mesélgette a török dervis, Naszreddin Hodzsa szellemes és felejtethetetlenül bölcs történeteit is. A mesék akkor jöttek, amikor elkészült a kávé. Ez igen bonyolult eljárást igényelt. Szép, színezüst kávéfőzőnk valószínűleg Grossmutter Johanna fegyvertárából származott, aki konyháját a német szakácsművészet múzeumává változtatta. Voltak ott titokzatos kések, soha ki nem derített célokra használt edények, és egy lyukas üvegkupolával fedett, alkoholláanggal melegíthető gömbölyű szerkezet: a kávéfőző. A kávé az egyik titkos tartályba került, a víz egy másikba, és miután sok alkohol elégett, a kávé gőze felszállt a kupola nyílásán keresztül. Ám a kávé közel sem volt még kész. A gőz, mintha a felbőszült Vezúvból törne föl, betöltötte a szobát. A fehér gőzkitörés után a fémcsapból néhány csepp kávé folyt ki, éppen egy kockacukorra elegendő, a gyerekek nagy örömeire. Ezután, mikor a tűzhányó lecsillapodott, az Ezeregyéjszaka meséibe illő folyadék két-három csészét is megtöltött.

Ez volt a Hodzsa történetének a pillanata.

„Tudjátok-e, hogy is volt, amikor ellopták Hodzsa szamarát? Pompás szamar volt, gazdája büszkesége. Nem is győzte fünek-fának mesélni, hogy micsoda samara van, a legjobb, a legjámborabb, a legengedelmesebb samár a világon, nélküle bizony sanyarú lenne mostani vidám élete... Egy szép napon mi történt? Hodzsa lement az emeletről az istállóba és üresen találta. Kétség nem fér hozzá, ellopták az éjjel a szamarat! Kiáltozik, szitkozódik a Hodzsa, keservesen sír az öregasszony. Mi lesz velük a samár nélkül? Hogy hozzák haza földjükről a padlizsánt? A görögdinnyét, a sárgadinnyét?

A sopánkodásra összefut a szomszédság. Jó tanácsokat adnak, magyaráznak. Így szól az egyik: ‘A te hibád, Naszreddin Hodzsa! Egy jó kutyát kellett volna a samár mellett tartanod, akkor nem vitték volna el a rablók.’ ‘A te hibád, Naszreddin Hodzsa - mondja a másik -, az istállóban kellett volna aludnod, nem az emeleten. Nem csoda, hogy a rablók elvitték a samaradat’. ‘Úgy bizony, a te hibád. - tódítja egy harmadik. Ha felakasztottál volna egy lámpást az udvarodon, és nem fukarkodsz az olajjal, nem jöttek volna be a rablók.’ A Hodzsa hallgatott, mindenki szavára rábólintott, hogy igazuk van. De a végén megkérdezte őket: „Nem gondoljátok, hogy egy kicsit azért a rablók is hibásak?”.

Apám a bölcs Hodzsa meséit, melyeket úgy ismert, mintha a Hodzsa maga kísérte volna az expedíciót, megtoldotta néha egy-egy történettel a mai háborúviselő Törökországról is:

„Tudjátok-e, mit jelent az, hogy „jokk”? Ez a török nyelv legfontosabb szava! Annyit tesz ‘nincs’ - ‘nem létezik’ - ‘nem tudom’ - ‘kár keresni’... Pontosabban megmagyarázzam? Tessék:

...A háború előtt Törökország elhatározta, hogy modern flottát épít. Modern hajókkal, modern ágyúkkal ésatöbbi. Anglia mindent szállított, kivéve a tengernagyokat, azokat a törököknek maguknak kellett előállítaniuk. Az új flotta rendszerint a Márvány-tengeren horgonyzott, az isztambuli mecsettoronyok árnyékában. De egyszer elhatározták, hogy most megmutatják, mit tudnak, és bejelentették, hogy látogatást tesznek az angol flotta támaszpontján, Málta szigetén. A britek készülhettek a fogadásra, kezdhették sütni a bárányhúst.

A flotta még aznap elindult, átkelt a Dardanellákon, de nem jelentkezett Máltán. A tenger csodálatos volt, olyan sima, amilyen csak a Földközi-tenger lehet, amikor Neptunus jókedvében van - ám az angolok hiába vártak. A törökök sehol! Egy távirat Konstantinápolyból igazolta: „Flotta elindult”. Eltelt egy nap, eltelt kettő... A török admirális már rettentően aggodott. Akkor távirat jött az elveszett flottától: „Málta jokk”.

A vasárnap délután a zene ideje. Akkoriban más idők jártak. Itt-ott volt már ugyan rádió, de senkinek sem jutott eszébe, hogy megvásárolja ezt a bonyolult szerkezetet, pókhálószerű antennát állítson a háztetőre és fülét egy fejhallgatóra tapassza, mint viharos tengeren a hajórádiós. Hangszórók - az emberiség szerencséjére vagy balszerencséjére - még nem

léteztek. A televíziót pedig csak egy múlt századi francia csillagász jósolta meg a világ végéről szóló könyvében. A gramofon olyan súlyos volt, hogy két ember cipelte, kemény munkával tíz percig szerelte ahhoz, hogy aztán öt percig szóljon. A lemezekről főleg némely katonai induló, elmaradhatatlan nápolyi dal Caruso előadásában, vagy az igazi művészet nevében Puccini zenéje szólt. Hogy a rettentő szerkezet egyszer kamaramuzsikát is játsszon - ez túl fantasztikus gondolat volt ahhoz, hogy ki lehessen mondani.

Apám érdeme volt, hogy a zene nem maradt ki az életemből. Bár nem volt nagy zenész, mégis el tudta játszani Bach kis prelúdiumait és fűgáit. Merem állítani, hogy soha nem hallottam olyan szépen, olyan hűségesen bachi nyelven játszani őket, mint amikor apám - elnézést kérve a gyakorlat hiányáért - 'Tudjátok, volt egy világháború!' - a zongorához ült egy kötetel.

A Klosterneuburg és Bécs között járó kis vonat utasai látásból mind ismerték egymást. A minisztériumok, a pénzügy vagy a só- és dohányügyi minisztérium tisztviselői, volt hivatásos katonatisztek valami csoda folytán új állást találtak. Volt egy angoltanár is, aki évek óta mindent megpróbált azért, hogy az angol nyelv bekerüljön a klosterneuburgi gimnázium tantárgyai közé.

A háború előtti csodálatos Angliában a társaság egy szót sem váltva tette volna meg az utat. Az időjárásról és a királyi családról való beszélgetést fenntartották a nap jelentősebb alkalmaira. Ausztriában nem voltak efféle szabályok és az utasok átadhatták magukat kedvenc játékuknak, a „Raunzen”-nak - azaz a zúgolódásnak. Egy tapasztalt zúgolódónak mindig bőven volt témája - a húszas években ez könnyen ment - és hála a köztársaság szabad szellemének, zúgolódásába belefoglálhatta a néhai Ferenc Józsefet éppúgy, mint késői utódját, az új köztársasági elnököt, a közismert, Bella nevű, rekorddöntő fejőstehen tulajdonosát.

Azt hiszem, apám jött rá arra, hogy az utazás idejét másképp is jól el lehet tölteni, nemcsak zúgolódással. Volt tíz-tizenöt, különböző korú úr, akik például a klosterneuburgi katedrális utolsó egyházi-zenei hangversenyéről vagy az évenként megrendezett képkiállításról is tudtak beszélgetni. Így vidámabb hangulatban érkeztek Bécsbe.

Idővel egyfajta klubbá alakultak, utasok egyesületévé. Szabályzat, bérlet, elnök és titkár nélküli, ám tette kész klubbá.

Egyik kedvelt akciójuk az volt, hogy amikor Bécsbe érkeztek, a helyükön maradtak. A kis vonat hamar kiürült, csak ezek az urak folytatták zavartalanul vitájukat a Duna klosterneuburgi holtágán építendő új fürdőtelepről. A kalauz észrevette őket. „Rajta, uraim, megérkeztünk!” A klub, hitetlenkedve: „Kalauz úr, egészen bizonyos Ön, hogy ez a bécsi pályaudvar?”. - „Az ördögbe, maguk évek óta utaznak ezen a vonaton”. Senki sem mozdult. Majd az egyik „klubtag” megjegyezte: „Mintha a párizsi Gare de Lyon lenne ...” - Egy másik: „Nem a Victoria Station? Nem, azt hiszem az innsbrucki állomás!”. A kalauz felbőszült: „Kifelé, kifelé mindenki! Részegek maguk? A vonatnak be kell állnia a hármas vágányra, hét óra ötven-kettőkor indul. Csendőrt hívok!”.

A csendőr a hatóság képviselőjének méltóságával közeledett: „A törvény nevében felszólítom magukat a vagon kiürítésére! Aki ellenáll, bírsággal vagy börtönnel büntethető!”

Az urak, feladva a hősi ellenállást, tragikus képpel, egyenként, leszálltak a vonatról. A pályaudvar előtt az egész társaság fergeteges kacajban tört ki. A tréfa sikerült. Az unalmas utazás szórakozássá vált.

Miután - jöllehet húzódozva - belátták, hogy az állomás valóban a bécsi Ferenc József pályaudvar, ezzel még nem ért véget apám utazása. Villamossal folytatta útját, ez volt a város egyetlen tömegközlekedési eszköze - buszok nem voltak. A villamosról a Ringen szállt le,

onnan régi kis utcákon gyalogolt át a Stefanskirche irányába. Egy fiatalember negyedóra alatt tette volna meg ezt az utolsó szakaszt. Egy 48 éves férfinak, világháborúval a háta mögött, fél óránál nem telt kevesebbe, hacsak nem akart kimerülten megérkezni úticéljához, az íróasztalához. Elképzelem, ahogy leült, fáradtan, arra gondolva, hogy messze van még a visszautazás.

Jóllehet az „Intercontinental” szállítmányozó vállalat irodái - egy kellemetlen, zsúfolt, magas házak közé szorított épület - semmivel sem voltak vonzóbbak a Sing Sing műhelyeinél, (láttam távolról a Hudson folyó feletti hírhedt börtönt és szinte rokonszenvesebbnek találtam), úgy vélem, apám mégis nagyra becsülte íróasztalának egy tulajdonságát. Egy cseppet sem volt veszélyes. Még a kis vonaton való utazás is végződhet, amint a példák mutatják, balesettel vagy tragédiával. Hány utat megtett már ezelőtt! Az út Konstantinápolyból az Adria ismeretlen kikötőjébe aknamezőkön át vezetett. A kisázsiai expedíció tifuszos, vagy egyenest kolerás területekre vitte a kíváncsi kutatókat. Az alpesi menedékházak, ha nem is érte őket váratlan bombatámadás, bármikor örökre eltűnhettek egy lavinagörgeteg alatt... Az íróasztalára támaszkodva legalább joggal érezheti magát biztonságban az ember.

Okosabb lenne lemondani a „biztonság” szó használatáról. Káoszban élünk, vonatok és fegyverek segítségével nélkül is bármely baleset és bármely tragédia megtörténhet.

Egy békés februári napon apám karját az íróasztalára tette, fejét ráhajtotta. Nyugodt, könnyed mozdulat volt. A többi hivatalnok is így értelmezte. „Barátunk sokat ivott tegnap este”. - „Talán haza sem ment tegnap, hanem itt aludt a városban, egy idegen ágyon”. - „Gyakran hallottam, hogy a hivatalban jókat lehet aludni”.

Csak kis idő múlva, talán fél órával később gondolták a barátai, hogy ideje az alvót felébreszteni.

Apám már halott volt.

Az ember küzd a valóság ellen. Nem hisz a halálnak.

Telefonáltak egy magánklinika elsősegély-szolgálatának. Bevitték a műtőbe a férfit, akinek kétségtelenül a szívével történt valami. Az orvosok megmérték a vérnyomását, meghallgatták a szívverését, de már nem volt mit tenni. A szélütés diagnózisa egyértelmű volt. Telefonálni kellett Klosterneuburgba.

Az iroda vezetőit kellemetlenül érintette a szokatlan baleset. Senki nem dolgozik szívesen egy olyan helyen, ahol ilyesmi megtörténhet. Senki nem akarja holnap ugyanannál az íróasztalnál ülve folytatni a munkát. Kiadtak tehát egy közleményt, miszerint egyik legfontosabb munkatársuk rosszul lett az irodában és a város egyik klinikáján halt meg.

Apám értette a tréfát, már nem várta el, hogy a hivatalos közlemények igazat mondjanak. Egy mosollyal elfogadta volna ezt a változatot.

Nem elég, ha azt mondom, hogy túl korán történt ez a tragédia. Túl keveset ismertem meg apám nagy bölcsességéből, nem hallottam kalandos élete valamennyi számtalan történetét. Nem olvashattam el könyvét Buddha életéről, mert nem volt ideje megírni - ez lett volna művének harmadik kötete.

Még emlékszem egyik legkedvesebb történetére.

„Egy megvadult elefánt pusztított a faluban. Buddha elément, megállt vele szemben. Végtelen könyörülettel, végtelen szeretettel nézte az elefántot. A megvadult elefánt megnyugodott, hátat fordított és lassan elment”.

Sokáig hittem, hogy a történet igaz, hiszen apám is végtelen könyörülettel, végtelen szeretettel oldotta meg problémáit. De később átéltem Hitler, sőt Sztálin korát és elvesztettem meggyőződésemet, hogy egy Gautama Buddha még segíthet az emberiségen.

Immár apámra gondolok, és szomorúbb vagyok, mint valaha.

.oOo.